

บทที่ 3

สภาการศึกษาริศึกษาในสังคมไทยโบราณ

รอง ศยามานนท์ (2507 : 1) ได้กล่าวถึงประวัติการศึกษาไว้ในหนังสือประวัติ
กระทรวงศึกษาธิการว่า การศึกษาได้จัดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ. 1781-
1921) แต่เป็นการศึกษาแผนโบราณ ซึ่งเจริญรอยสืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ต้นรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสุพรรณ ชุมเกต (2523 : 1) ได้ศึกษาหลัก-
ฐานต่าง ๆ ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ วรรณคดี และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา ทำ
ให้ทราบว่าประเทศไทยได้เริ่มจัดการศึกษามาตั้งแต่สมัยโบราณคือ สมัยกรุงสุโขทัย เป็นต้น
แต่เป็นการจัดการศึกษาที่เรียกกันว่าการศึกษาแบบโบราณซึ่งเป็นการศึกษาที่ไม่มีระบบ ไม่มี
หลักสูตรที่แน่นอน หรือถ้าจะเรียกในความหมายปัจจุบัน ก็เรียกได้ว่าเป็นการศึกษานอกโรงเรียน
(Non-Education) การจัดการศึกษาแบบโบราณนี้เองได้เป็นแบบอย่างในการศึกษาและเจริญ
สืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้มีการปฏิรูปการศึกษาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลให้การศึกษามีระบบระเบียบแบบแผน มีหลักสูตรที่แน่นอน
ขึ้น ซึ่งเรียกว่าเป็นการศึกษาแบบใหม่ หรือการศึกษาในโรงเรียน (Formal Education)

ดังนั้นจึงขอกล่าวถึงสภาการศึกษาริศึกษาในสังคมไทยโบราณ ออกเป็น

4 สมัย ดังนี้คือ

1. สมัยกรุงสุโขทัย
2. สมัยกรุงศรีอยุธยา
3. สมัยกรุงธนบุรี
4. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยกรุงสุโขทัย

ลักษณะทางการศึกษาของสังคมไทยจะมีรูปแบบและเนื้อหาเช่นใดย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อม อาทิเช่น การเมือง เศรษฐกิจ โครงสร้างสังคม ความเชื่อและค่านิยมของสังคมนั้น ๆ (พิพาดา ยั่งเจริญ และสุคดี ธนประสิทธิ์พัฒนา 2529 : 4) โดยเหตุที่การศึกษาที่คือระบบย่อยระบบหนึ่งของสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์กับระบบอื่น ๆ ดังนั้นการที่จะเข้าใจลักษณะทางการศึกษาของสังคมสมัยกรุงสุโขทัย จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจสภาพสังคมในสมัยนั้น เนื่องจากเป็นผลกระทบโดยตรงต่อรูปแบบและเนื้อหาทางการศึกษา

สภาพทั่วไปของสังคมไทยสมัยกรุงสุโขทัย

ตามความเชื่อของนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เชื่อกันว่ากรุงสุโขทัยตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1762-1780 โดยพ่อขุนผาเมืองและพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ร่วมมือกัน และพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้เป็นกษัตริย์องค์แรก ตั้งราชวงศ์พระร่วงปกครองกรุงสุโขทัยมีกษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น 9 พระองค์ และสิ้นราชวงศ์ประมาณ พ.ศ. 1981 (ถนอม อานามวัฒน์ 2522 : 67, 78, 81)

จันทร์ฉาย ภักดีธรรม (2520 : 41-49) ได้บรรยายถึงสภาพสังคมสมัยกรุงสุโขทัยในด้านต่าง ๆ พอสรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์สมัยต้น ๆ ของสุโขทัยคือ สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนบาลเมือง เรื่องราวส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสร้างบ้านเมือง จุดประสงค์ใหญ่คือการป้องกันและรักษาราชอาณาจักรไว้ การขยายอาณาเขตและการสร้างอำนาจอิทธิพลของสุโขทัยได้เริ่มอย่างจริงจังในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สิ่งที่น่าว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่เด่นสุดของพ่อขุนรามคำแหง คือ การประดิษฐ์ตัวอักษรไทยเมื่อ พ.ศ. 1826 โดยดัดแปลงปรับปรุงหลักภาษาและอักษรของเขมรและพม่า ลักษณะเด่นชัดคือการใช้คำพ้อง ๆ ประโยคสั้น ๆ กระชับรัดกุมได้ใจความ การประดิษฐ์ตัวอักษรนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเหตุที่เป็นสัญลักษณ์หนึ่งแห่งการเป็นชาติที่มีอารยธรรมสูง นับแต่ไทยเรามีอักษรลายสือไทยนี้แล้ว ประวัติศาสตร์ไทยจึงเริ่มเป็นหลักฐานขึ้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ไทยได้เริ่มต้นอย่างแท้จริงในสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนั้น สุโขทัยถึงจุดสูงสุดในด้านอำนาจการเมืองและความรุ่งโรจน์ในด้านวัฒนธรรม ลักษณะการปกครองได้วิวัฒนาการไปในรูปแบบที่เป็นประชาธิปไตย

มากขึ้น ในด้านเศรษฐกิจสุโขทัยมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจคือ มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุ
ทรัพยากร ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" และ "สร้างป่าหมาก
ป่าพลู ทั่วเมือง ทุกแห่งป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้..." ทั้งผู้คนที่ทำมาหากินโดยอิสระเสรี ซึ่ง
เห็นได้จากข้อความในศิลาจารึกที่ว่า "ใครจักใครค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ ค้าม้า ค้า ใครจัก
ใคร่ค้าเงิน ค้าทอง ค้า..."

เมื่อชาติบ้านเมืองมีความมั่นคงในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ประชาชนมีการกินที่อยู่ดี
สิ่งที่ตามมาก็คือ การสร้างสรรค์ศิลปกรรมและวรรณกรรมต่าง ๆ จากศิลาจารึกหลักต่าง ๆ
เท่าที่ค้นพบส่วนใหญ่จารึกเรื่องศาสนา การสร้างวัดวาอาราม การหล่อพระพุทธรูป การจัด
งานเทศกาลต่าง ๆ ตลอดจนการทำบุญสุนทาน ทั้งนี้เพราะความอุดมสมบูรณ์ ความเพียงพอ
ในการประกอบอาชีพ ย่อมทำให้ผู้คนมีความสุขกายสบายใจ มีเงินมีใช้มากพอที่จะทำบุญทำทาน
สร้างการบุญการกุศลต่าง ๆ ได้

ในเรื่องการศาสนาสมัยสุโขทัยนั้น สมคิด ศรีสิงห์ (2522 : 99-101) ได้กล่าวถึง
ศาสนาในสมัยสุโขทัยว่าเป็นพุทธศาสนานิกายลัทธิวงศ อันเป็นนิกายที่ทางสุโขทัยได้รับเอาแบบ
อย่างมาจากเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และขยายแพร่หลายในสมัยพ่อ
ขุนรามคำแหง โดยพระองค์ได้นิมนต์พระสงฆ์มาจากนครศรีธรรมราชเพื่อสั่งสอนแก่ประชาชน
สุโขทัย การอบรมสั่งสอนทางพุทธศาสนาได้กระทำกันอย่างสม่ำเสมอ ประชาชนสนใจปฏิบัติธรรม
และจำศีลภาวนากันอย่างพร้อมเพรียงในวันสำคัญทางพุทธศาสนา

พระพุทธรูปศาสนาเจริญสูงสุดในสมัยพระเจ้าลิไทย (พระมหาธรรมราชาลิไทย) เพราะ
พระองค์มีพระราชศรัทธาต่อพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงออกผนวชและได้ทรงพระราชนิพนธ์
งานเกี่ยวกับศาสนาไว้คือ หนังสือไตรภูมิโกก หรือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งแสดงถึงความรู้ในด้าน
พุทธศาสนาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ทั้งยังทรงโปรดให้ส่งคนออกไปนิมนต์พระสงฆ์มาจากลังกา
และทรงแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆราชแห่งสุโขทัย ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 4 (จารึกวัดป่า
มะม่วง) ด้าน 2 ว่า

"...ลุมทาศักราช 1283 ศกฉลุ สมเด็จพระปิตรตรีสีให้ราชบัณฑิต ไปอาราธนามหา
สามีสังฆราช อันกอบด้วยศีล ทรงเรียนพระไตรปิฎกจบ อันสถิตอยู่ในลังกาทวีป....
รับสั่งให้นายช่างปลุกกุฎีวิหาร ระหว่างป่ามะม่วงอันมีทิศประจิมเมืองสุโขทัยนี้....
เมื่อได้สมเด็จพระมหาเถระกับพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมาพระบาทกัมรเตงอัญญ์รับสั่ง
เอาหมาก ข้าวตอก ดอกไม้ เทียนธูป กัลปพฤกษ์ ทำบูชา..."

นอกจากทรงนิมนต์พระสังฆราชจากลังกาแล้ว ในสมัยของพระองค์ก็ทรงโปรดให้นำพิมพ์รอยพระพุทธรูปจากเขาสุมณญฺบุตรพต ประเทศลังกามาประดิษฐานไว้ที่ภูเขาพระบาทใหญ่ หรือเรียกในจารึกว่าเขาสุมณญฺ ในปี พ.ศ. 1902 ด้วย

ส่วนวุฒิชัย มูลศิลป์ (2512 : 10-12) ได้กล่าวเพิ่มเติมถึงพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงเกี่ยวกับการศาสนาและการอบรมสั่งสอนประชาชนไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหงนอกจากพระองค์จะทรงจัดระเบียบอักษรไทยแล้ว พระองค์ยังทรงถือว่าพระองค์เป็นครูด้วยคนหนึ่ง ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 11-16 ว่า

"พ่อขุนรามคำแหง... หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญ ฐุธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้ ด้วยหลง ด้วยแก้ว ด้วยหาญ ด้วยคะ ด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้...."

และนอกจากพ่อขุนรามคำแหงจะทรงสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เองแล้ว ในวันพระพระองค์ก็ทรงนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาสั่งสอนประชาชนด้วย ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้าน 3 บรรทัดที่ 13-19 ว่า

"วันเดือนดับเดือนออก แปะวัน วันเดือนเต็มเดือนข้าง แปะวัน ฝูงปู่ครูเถรมหาเถร ชนนั่งเหนือชะคารหิน สวดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล...."

ด้วยพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงดังกล่าว ทำให้ผู้นิยัยใจคอชาวเมืองสุโขทัยเป็นคนใจบุญ สุนทาน ประพฤติ ปฏิบัติธรรมกันเป็นส่วนใหญ่แทบทุกคน ดังเห็นได้จากศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้าน 2 บรรทัดที่ 8-13 ได้จารึกไว้ว่า

"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยบ่าว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน..."

นอกจากความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ตลอดจนการดูแลเอาพระทัยใส่ของพระมหากษัตริย์ต่อทุกข์สุขของประชาชน รวมทั้งการทำการบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทำให้สภาพสังคมในสุโขทัยมีความสงบสุขร่มเย็น ซึ่ง ณรงค์ พ่วงพิศ (2523 : 80-81) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับกฎหมายลักษณะโจรของสุโขทัยที่จารึกไว้เมื่อ พ.ศ.

1916 ว่ามีบทลงโทษในกฎหมายลักษณะโจรเป็นการปรับไหมหรือไม่ก็สักร่างกายทั้งสิ้น ไม่ปรากฏว่ามีโทษหนักถึงขั้นประหารชีวิตเลย และในกฎหมายก็มีได้ระบุดังการกระทำในลักษณะโจรที่รุนแรงถึงกับทำร้ายเจ้าทรัพย์ถึงกับชีวิต แสดงให้เห็นถึงสภาพของสังคมในสมัยนั้นเป็นอย่างดีว่า จิตใจของผู้คนไม่สู้รุนแรงโหดร้าย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะอิทธิพลของพุทธศาสนา โดยเฉพาะอิทธิพลจากหนังสือไตรภูมิพระร่วง อันเกี่ยวกับเรื่องนรก สวรรค์ บาป บุญ คุณโทษต่าง ๆ เป็นต้น

จริยศึกษา เป็นการเรียนการสอนเพื่อให้คนมีจริยธรรม มีความประพฤติดี ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดี มีศาสนาและวัฒนธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวแห่งจิตใจและการกระทำ ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีที่สังคมยกย่องนับถือ สร้างความรักความสามัคคีระหว่างกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน มีความเคารพนบนอบต่อผู้ใหญ่ และกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณ ฯลฯ (ลินจี่ หะวานนท์ 2526 : 54) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยสุโขทัยมีการจัดการศึกษาจริยศึกษาอยู่ในรูปแบบของการศึกษาในชีวิตประจำวัน แม้จะไม่มีรูปแบบที่แน่นอนเป็นระบบแบบแผนตามความหมายของหลักสูตรการเรียนการสอนในปัจจุบันก็ตาม เมื่อนำองค์ประกอบของหลักสูตรในความหมายปัจจุบัน อันได้แก่ ความมุ่งหมาย เนื้อหาวิชา ระยะเวลาเรียน กระบวนการเรียน การสอน การวัดและการประเมินผล ไปเปรียบเทียบวิเคราะห์ อาจทำให้สามารถเห็นสภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยสุโขทัยได้ดังนี้

สภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยสุโขทัย

ความมุ่งหมายของการจัดจริยศึกษา

เนื่องจากพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมไทยสมัยสุโขทัยเป็นอย่างมาก จึงจะเห็นได้จากกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงให้การส่งเสริม สนับสนุน และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ (สายทิพย์ จิตตมาศ 2527 : 15-17) ซึ่งปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก หลักที่หนึ่งว่าพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาและการศึกษา โดยอาราธนาพระสงฆ์สังฆาวงศ์ ผู้รอบรู้พระไตรปิฎก จากนครศรีธรรมราชมาสู่สุโขทัย ความว่า

"พ่อขุนรามคำแหง กระทำโอยทานแก่มหาเถร สังฆราช ปราชญ์ เรียนจบไตรปิฎก หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา...."

นอกจากนี้ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย พระองค์ได้ทรงอุทิศพระราชมณฑิยารในพระบรมมหาราชวังเป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมและศิลปศาสตร์วิชาต่าง ๆ แก่พระภิกษุ (จนเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) ซึ่งปรากฏความในศิลาจารึกว่า

"สงฆ์ทั้งหลาย เผด็จงให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและศึกษาซึ่งศิลปศาสตร์วิชาการต่าง ๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น"

ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย พระพุทธศาสนาเจริญสูงสุด นอกจากทรงโปรดให้มีการทำนุบำรุงส่งเสริมในการศาสนาแล้ว พระองค์ยังทรงมีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยได้ทรงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นพระภิกษุชั่วคราวหนึ่ง ซึ่งนับเป็นแบบอย่างของการบวชเรียนในสมัยต่อมา ทั้งยังได้ทรงนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วง (สมบุรณ์ พรรณภาพ 2524 : 61-62) ซึ่งแสดงถึงความรู้ในด้านพระพุทธศาสนาของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

จากประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเรียบเรียงโดย รong ศยามานนท์ (2507 : 1-2) ได้กล่าวถึงสำนักเรียนในสมัยสุโขทัยว่ามี 2 แห่ง คือ วัด เป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูสอน เพราะสมัยนั้นเรียนภาษาบาลีกันเป็นพื้น ใครรู้พระธรรมวินัยแตกฉานก็นับว่าเป็นปราชญ์ อีกแห่งหนึ่งคือสำนักราชบัณฑิต ซึ่งสอนแต่เฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า พระเจ้าลิไทยแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อทรงพระเยาว์ได้เคยศึกษาเล่าเรียนในสำนักราชบัณฑิตเหล่านี้ จนมีความรู้วิชาหนังสือแตกฉาน ถึงกับได้รับยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์

การที่พระสงฆ์มีโอกาสในการศึกษาหาความรู้จากพระไตรปิฎกและมีความรู้ในการแปลจากภาษาบาลีในพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยตามหลักสูตรของการศึกษาธรรมนั้น ทำให้นอกจากมีความรู้ในหลักธรรมเพื่อจะแสดงธรรมเทศนาแก่ประชาชนแล้ว พระสงฆ์ยังสามารถอ่านออกเขียนได้และมีความรู้ที่สอนหนังสือ ตลอดจนความรู้ในด้านต่าง ๆ นอกเหนือจากหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตอีกด้วย ดังนั้นพระสงฆ์จึงเป็นผู้ปลูกฝังด้านจริยธรรมและผู้ผลิตคนที่มีความรู้ให้กับสังคม (สันติ บัณฑิตพรหมชาติ 2528 : 15-16) ประกอบกับการที่พระมหากษัตริย์ทรงให้การส่งเสริม สนับสนุน และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนั้น นอกจากเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญถาวรยั่งยืนสืบต่อมา ยังเป็นการนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันของประชาชนอีกด้วย

ทั้งนี้ เพื่อยังผลให้บังเกิดความสงบสุขในสังคมประเทศชาติโดยส่วนรวม และด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ความมุ่งหมายของจริยศึกษาในสมัยสุโขทัยก็คือ เพื่อให้ประชาชนมีความประพฤติดี ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดี มีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและการกระทำต่าง ๆ

ด้านเนื้อหาวิชา

ในเรื่องเนื้อหาวิชาที่จัดสอนกันในสังคมสมัยสุโขทัยตามที่ปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วง วิชาที่เรียนกันได้แก่ วิชาความรู้เกี่ยวกับศาสนาพุทธ ภูมิศาสตร์ มนุษยวิทยา รัฐประศาสนศาสตร์ ดาราศาสตร์ และจริยธรรม นอกจากนี้ในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ได้กล่าวว่า คนไทยสมัยสุโขทัยศึกษาเล่าเรียนสรรพวิทยาการต่าง ๆ มากมาย เช่น ฝ่ายทหารเรียนรู้ศิลปศาสตร์ เพลงอาวุธ ตำรับพิชัยสงคราม ฝ่ายพลเรือนเรียนคัมภีร์ไตรเวท (หรือไตรเพท คือ ความรู้สามอย่าง เป็นชื่อแสดงลัทธิไสยศาสตร์ดั้งเดิมของพราหมณ์ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท) และเรียนไตรวิชา (หรือวิชาสาม ได้แก่ วิชาละลิกชาติ วิชารู้ความตายความเกิดของคนและสัตว์ วิชารู้ในทางทำให้สิ้นกิเลส) นอกจากนั้นยังมีการเรียน โหราศาสตร์ ดาราฤกษ์ เวชกรรม วิชาช่าง สำหรับฝ่ายสตรีนั้นเรียนวิชาช่างสุวรรณสาย แกะปั้น ปักทอง ร้อยกรอง เย็บเย็บ และในหนังสือสุภาสิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วงนั้น ทำให้เข้าใจว่าผู้ปกครองประเทศย่อมมีหน้าที่และความรับผิดชอบโดยตรงในการจัดการศึกษาให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองทั้งหลาย เนื้อหาสาระสำคัญต่าง ๆ ในหนังสือสุภาสิตพระร่วงนี้ได้รับอิทธิพลจากคตินิยมทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ทั้งยังถือได้ว่าเป็นหลักแห่งจริยธรรมของคนไทยสมัยสุโขทัยอีกด้วย (สมบูรณ พวรรณภาพ 2524 : 57-58)

ส่วนรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนจริยศึกษาในสมัยสุโขทัย ลิ่นจี่ ทะวานนท์ (2526 : 54-57) ได้ทำการวิเคราะห์ศิลาจารึกหลักที่ 1 พบว่าจริยศึกษาที่สอนกันในสมัยสุโขทัย ได้แก่ เรื่องความกตัญญู การทำบุญ ให้ทาน ความไม่โลภ และความซื่อสัตย์ยุติธรรม เป็นต้น โดยได้ยกข้อความในศิลาจารึกประกอบเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เรื่องความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณนั้น พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงจารึกถึงความประพฤติของพระองค์ว่า ได้ทรงอุปการะเลี้ยงดู ทดแทนพระคุณบิดา ตลอดจนพี่ของพระองค์ เมื่อท่านเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ ดังข้อความว่า

"เมื่อชั่วพ่อกู กูบ้ำเรอแก่พ่อกู กูบ้ำเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อ ตัวปลา กูเอามา
แก่พ่อกู พ่อกูตาย ยังพิกู กูพรำบ้ำเรอแก่พิกู ดั่งบ้ำเรอแก่พ่อกู พิกูตาย
จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม..."

การทำบุญให้ทาน กูจะเป็นภาระหน้าที่ของคนไทยที่มีฐานะดีพอจะมีให้ทานแก่คนยากจน
ชั้นแค้นกว่า เรื่องนี้ทางศาสนาถือเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้มีการบริจาคทาน
ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้มีการทำบุญให้ทาน ดังข้อความในศิลาจารึกว่า

"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน ... โอยทานแลปีแลญิบล้าน
ไปสวดญัตติกฐินถึงอรญญิกพูน"

นิสัยของคนเมื่อจิตใจยินดีให้ทานได้ ก็ควรจะไม่มีควมโลภ อยากรได้ของผู้อื่น
ถ้าเห็นลาภสักการแล้วให้ผินหน้าไปเสีย ระวังควมโลภ ไม่ทำจิตใจให้ฟุ้งช่านอยากรได้ ดังข้อ
ความว่า

"เห็นช้าวท่านบิโครพิน (ผิน) เห็นสินท่านบิโครเคือด"

และในเรื่องของความซื่อสัตย์ยุติธรรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งแก่ผู้พิพากษาคตุลาการ และ
ผู้ดำรงตำแหน่งหน้าที่บังคับบัญชาผู้อื่น จะต้องยึดถือปฏิบัติด้วย ดังข้อความในศิลาจารึกว่า

"ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแพกแสกว่างกัน สนวนกูแท้แล้ว จึงแล่งควมแก่ช้าวด้วยชื้อ
บ่เข้าผู้ลัก มักผู้ช้อน"

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้เล่าถึงการสอดแทรกจริยศึกษาด้วยวิธีของ
คนในสมัยโบราณว่า การสอนของคนสมัยโบราณนั้นต้องให้ยอมก่อน คือต้องเก่งให้คนเชื่อถือ
ก่อน หลวงพ่อที่คนนับถือมักเก่งมีอิทธิปาฏิหาริย์ อยู่ยงคงกะพัน ยอมกันในแง่นี้ แล้วค่อยเอา
ศีลธรรมเข้าสอนแทรกทีหลัง ลูกศิษย์จะได้รับวิชาต้องมาอยู่กับอาจารย์จนอาจารย์ไว้เนื้อเชื่อใจ
ได้เสียก่อน นี่แสดงว่าจริยธรรมต้องมาก่อน หรือเมื่อได้วิชาแล้วต้องห้ามอย่างนั้นอย่างนั้น เช่น
ห้ามคำ คาถาจะเสื่่อม เท่ากับมีศีลธรรมกำกับ เป็นวิธีการอย่างหนึ่งของจริยศึกษาสมัยโบราณ
(สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2531)

ดังนั้นในด้านเนื้อหาที่จัดสอนกันในสังคมสมัยสุโขทัย จึงเป็นการศึกษาวิชาการต่าง ๆ
ควบคู่กับการสอนจริยศึกษา โดยใช้หลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นหลักในการปลูกฝังจริยธรรม

การสอนศีลธรรมจรรยาจะเน้นหนักในทางปฏิบัติ สอนให้เคารพนับถือบรรพบุรุษและผู้ใหญ่ อบรมสั่งสอนให้ประพฤติดีมีศีลธรรม ไม่ให้กระทำผิดและให้เกรงกลัวต่อบาป

อัตราเวลาเรียน

ในเรื่องของอัตราเวลาเรียน ไม่สามารถกำหนดแน่นอนให้ชัดเจนลงไปได้ เพราะการเรียนการสอนจริยศึกษาในสมัยสุโขทัยเป็นการศึกษาในชีวิตประจำวันและเป็นการศึกษาตลอดชีวิต สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ต่างให้การอบรมสั่งสอนปลูกฝังจริยธรรมให้แก่ประชาชนอย่างต่อเนื่อง สมำเสมอ มีการสอดแทรกจริยศึกษาไว้ทุกขั้นตอนกระบวนการของชีวิต ดังจะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงที่ทรงให้การอบรมสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เอง ทั้งยังได้นิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาสั่งสอนประชาชนในวันโกนวันพระอีกด้วย และในการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปในสังคมสุโขทัยนั้น นอกจากการได้รับการศึกษาโดยตรงจากสำนักศึกษาที่สำคัญ คือ วัด วัง และภายในครอบครัวแล้ว ยังมีการฟังเทศน์ การปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรจริยศึกษาด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้เกือบตลอดชีวิตของประชาชนชาวสุโขทัยยังมีความผูกพันใกล้ชิดกับพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำจารึกในหลักศิลาจารึกหลายหลักที่บ่งให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของประชาชนกับพระพุทธศาสนา เช่น จารึกหลักที่ 1 สมัยพ่อขุนรามคำแหงออกให้ทราบถึงความมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาของประชาชนเป็นอย่างดี กล่าวถึงการไปทำบุญของประชาชนในวันธรรมสวนะ การถือศีลในเทศกาลพรรษา เมื่อออกพรรษาก็มีการทำบุญทอดกฐินใช้เวลาถึงหนึ่งเดือนเต็มจึงเสร็จ ประชาชนทุกคนล้วนมีศรัทธาในพุทธศาสนา ส่วนจารึกหลักที่ 14 (วัดเขมา) กับจารึกหลักที่ 15 (วัดพระเสด็จ) กล่าวถึงการทำบุญถวายสรรพสิ่งของแก่สถาบันศาสนาของประชาชน นอกจากนี้ยังมีจารึกหลักที่ 8 (จารึกวัดสรศักดิ์) ได้กล่าวถึงเรื่องนายอินทสรศักดิ์สร้างวัดถวายพระเจ้าแผ่นดิน (สมคิด ศรีสิงห์ 2522 : 103-104)

ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาริยศึกษาในสมัยสุโขทัยนั้นเป็นการศึกษาตลอดชีวิต ต่อเนื่อง ผูกพันกับการดำรงชีวิตของประชาชนโดยตลอด จึงไม่สามารถสรุปอัตราเวลาให้ชัดเจนแน่นอนลงไปได้

กระบวนการเรียนการสอน

ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครู ทำการอบรมสั่งสอนและถ่ายทอดวิชาความรู้ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระภิกษุ และนักปราชญ์ราชบัณฑิต (ฉวีวรรณ กীরติกร 2526 : 4-5) สถานศึกษาที่สำคัญมี 2 แห่งคือ วัดและวัง ซึ่ง ลัดดา สุวรรณกุล (2518 : 21-22) ได้อธิบายถึงความสำคัญของสถาบันทั้งสองนี้ว่า

วัด เป็นสถานศึกษาปฏิบัติธรรม การศึกษาธรรมจะมีการสอบไล่เป็นชั้นเป็นลำดับ ศึกษาภาษาบาลีและแปลเป็นไทย พระนักธรรม พระเปรียญ ย่อมรู้ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย เพราะต้องมีการเรียนควบคู่กันไป จึงมีการสอนหนังสือไทยในวัด โดยพระผู้รู้เป็นครูสอน และการเรียนการสอนมิใช่มุ่งสอนเฉพาะผู้ศึกษาธรรม เท่านั้น คนอื่น ๆ เช่น เด็กวัด เด็กบ้าน ก็มีโอกาสที่เข้ารับการอบรมสั่งสอนด้วย

วัง เป็นที่ประทับขององค์พระประมุขของประเทศ เป็นศูนย์บัญชาการบริหารราชการแผ่นดิน เป็นที่รวมราชการข่าวสารการเมือง รวมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ความรู้ ความคิด เปรียบประจักษ์คลั่งปัญญา และกิจการเหล่านี้จะสำเร็จได้ต้องมีการจับบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อพัฒนาคุณวุฒิแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดถึงเสนาอำมาตย์ราชบริพาร ให้เจริญความรู้ความชำนาญ จะได้เป็นกำลังบริหารอันดีขององค์พระประมุขในราชการบ้านเมือง ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรงตั้งโรงเรียน ให้มีการสอนหนังสือขึ้นในพระราชสำนัก

ในสมัยสุโขทัยได้มีตัวอักษรไทยเกิดขึ้น แต่ยังไม่มีการเขียนไทยเป็นหลักฐาน สันนิษฐานได้เป็นสองทางว่า แบบเขียนไทยสมัยสุโขทัยคงจะเป็นแบบเขียนที่เป็นภาษาอื่น เช่น ภาษาบาลี ภาษาเขมร เป็นต้น และอาจสูญหายไปหรือยังคงค้นไม่พบทางหนึ่ง หรือแบบเขียนต่าง ๆ ครูผู้สอนเป็นผู้กำหนด โดยนำเอาศิลาจารึกและพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ในสมัยนั้นมาศึกษา และเรียนสืบทอดกันมาด้วยวิธีท่องจำ (เบญจวรรณ สุนทรากุล 2518 : 4)

วิธีสอนหรือวิธีให้ความรู้นั้น มิได้บันทึกไว้ อาจเป็นการบอกเล่ากันในหมู่ลูกหลานหรือวงศ์ตระกูลเท่านั้น มีการสอนเป็นกลุ่ม เช่น การศึกษาที่พระแท่นมณีมงคล มีการสอนให้ท่องจำ พระธรรมสุภาษิต และไตรภูมิพระร่วง (ฉวีวรรณ กীরติกร 2526 : 9) ส่วนค่านิยมทางการศึกษาและหลักแห่งจริยธรรมนั้น เป็นการยอมรับความรู้ทางหนังสือคือความรู้อันสูงสุดหรือมีคุณค่ายิ่งกว่าสิ่งใด สำหรับหลักแห่งจริยธรรม ได้แก่ คติธรรมทางพุทธศาสนา และบางส่วนได้รับ

อิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ในเรื่องของทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร 12 ประการ ซึ่งสัมพันธ์กันกับค่านิยมทางสังคมของคนไทยสมัยสุโขทัย อันได้แก่ สถาบันพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ (สมบูรณ์ พรหมภาพ 2524 : 60)

อาจกล่าวได้ว่าการเรียนการสอนจริยศึกษาในสมัยสุโขทัยนั้นอยู่ในรูปของการสอนอ่านเขียน ท่องจำ และแปลหลักธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกที่เป็นภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย การให้การอบรมสั่งสอนโดยตรง การเทศนาของพระสงฆ์และการได้ปฏิบัติธรรมด้วยการทำกิจกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ตลอดจนการนำหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนามาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นต้น

การวัดและการประเมินผล

สันนิษฐานได้ว่าคงมีการวัดและการประเมินผลโดยครูผู้สอน การวัดและการประเมินผลคงต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ และคงต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะการสั่งสอนอบรมกุลบุตรธิดาในเรื่องจริยธรรมที่เรียกกันว่าจริยศึกษานั้นเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เป็นเรื่องของคุณค่าของชีวิต เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยศรัทธาของผู้เรียน ผู้ประพฤติกติปฏิบัติเป็นอย่างดี ผู้เรียนจะต้องได้รับทัศนคติที่ถูกต้องในเรื่องนี้ตั้งแต่เริ่มเรียนและจะต้องได้รับการอบรมกล่อมเกล่าจิตใจกันนาน ๆ มิใช่เพียงวันสองวัน (ณรงค์ พ่วงพิศ 2523 : 115)

จากสภาพสังคมโดยทั่วไปในสุโขทัยนั้นมีความมั่นคงในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ตลอดจนการเอาพระทัยใส่ขององค์พระมหากษัตริย์ในเรื่องทุกข์สุขของประชาชนและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงทำให้สภาพสังคมในสุโขทัยมีแต่ความสงบสุขร่มเย็น แม้แต่บทลงโทษในกฎหมายลักษณะโจรก็เป็นเพียงการปรับไหมหรือไม้ก็สักร่างกายทั้งสิ้น ไม่ปรากฏมีโทษหนักถึงขั้นประหารชีวิตเลย และในกฎหมายก็มีได้ระบุดังการกระทำในลักษณะโจรที่รุนแรงถึงกับทำร้ายเจ้าทรัพย์ถึงกับชีวิต แสดงให้เห็นถึงสภาพจิตใจของผู้คนในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดีว่าไม่สู้รุนแรงโหดร้าย จึงอาจกล่าวได้ว่า การปลูกฝังจริยธรรมหรือการเรียนการสอนจริยศึกษาในสมัยสุโขทัยนี้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดียิ่ง

สรุปสภาพการจัดการศึกษาริชศึกษาในสมัยสุโขทัย

สรุปได้ว่าหลักสูตรและการสอนจรัชศึกษาในสมัยสุโขทัยนั้น นอกจากมีความมุ่งหมายในการสืบทอดพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีความมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนมีความประพฤติดี ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดี มีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและการกระทำต่าง ๆ ดังนั้นในด้านเนื้อหาวิชาเรียนจึงเป็นการศึกษาวิชาการต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการเรียนการสอนจรัชศึกษาซึ่งมีแทรกอยู่ในทุกวิชาการสอนศีลธรรมจรรยาเน้นหนักในทางปฏิบัติ ให้มีความประพฤติดี มีศีลธรรม มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป ให้ความเคารพนับถือบรรพบุรุษ ครูอาจารย์ และผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นการศึกษาในชีวิตประจำวันและเป็นการศึกษาตลอดชีวิต จึงไม่สามารถสรุปอัตราเวลาเรียนให้ชัดเจนแน่นอนได้ ใช้วิธีการสอนอ่าน เขียน ท่องจำ และการแปล การอบรมสั่งสอนโดยตรง การเทศนาของพระสงฆ์ และการได้ปฏิบัติธรรมและการกระทำกิจกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ครูผู้สอนคงต้องทำหน้าที่วัดและประเมินผลอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้การปลูกฝังจรัชธรรมประสบผลสำเร็จ ซึ่งอาจเห็นได้จากสภาพสังคมที่สงบสุขร่มเย็นดังกล่าว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมัยกรุงศรีอยุธยา

สภาพทั่วไปของสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยานับว่าเป็นเมืองที่บริบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร พื้นที่ดินเหมาะแก่การเกษตรกรรม มีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านคือ แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้กรุงศรีอยุธยายังเป็นเมืองสำคัญบนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ใกล้ทะเลกว่าเมืองอื่น ๆ สะดวกในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ. 1893 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทยมาจนถึง พ.ศ. 2310 มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา 33 พระองค์ เป็นเวลานานถึง 417 ปี (ไพฑูริย์ มีกุล 2522 : 138-139) และเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาเรื่อย ๆ จนสามารถทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการปกครองชุมชนคนไทยทั้งหลาย อาณาจักรสุโขทัยได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีอยุธยา สังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงมีความสลับซับซ้อนมากกว่าสังคมไทยสมัยสุโขทัย

สังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาแม้ว่าจะต่อเนื่องมาจากสังคมสมัยสุโขทัย แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากสังคมสมัยสุโขทัยอยู่หลายด้าน ทั้งนี้เพราะว่าสถาบันสูงสุดทางการปกครองอันได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ ได้เปลี่ยนฐานะไปสมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์ปกครองแบบพ่อปกครองลูก ส่วนในสมัยอยุธยาปกครองแบบเทวราช กษัตริย์มีฐานะเป็นสมมติเทพ ความรู้สึกทางเทินระหว่างราษฎรและผู้ปกครองจึงมีมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของขอมซึ่งเคยปกครองดินแดนแถบนี้มาก่อน การปกครองสมัยอยุธยานี้มุ่งให้คนกลัวและเชื่อฟัง ผิดกับสมัยสุโขทัยที่มุ่งให้คนรักและร่วมมือ (ณรงค์ พ่วงพิศ 2523 : 28-31)

สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยชนชั้น นับตั้งแต่การแบ่งแยกชนชั้นอย่างเด็ดขาดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์ก็มีอันดับสูงต่ำลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ ในหมู่ราษฎรก็มีการแบ่งชนชั้นกันเป็นชนชั้นผู้ดีกับไพร่ ในหมู่ข้าราชการก็มีศักดิ์ินากำหนดความสูงต่ำของข้าราชการในชั้นต่าง ๆ ซึ่งชนชั้นต่าง ๆ เหล่านี้จะก่อให้เกิดมีสิทธิในสังคมอยุธยาขึ้นแตกต่างกันด้วย พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นสมมติเทพ ประกอบด้วยชนชั้นปกครอง อันได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ส่วนประชาชนโดยทั่วไปนั้น ได้แก่ ไพร่และทาส สมบูรณ์

พรรณภาพ (2524 : 65-70) ได้อธิบายถึงสภาพชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมอยุธยาไว้ว่า

ไพร่ คือ สามัญชนที่มีสิทธิเสรีภาพแต่กำเนิด แต่ถูกกำหนดให้ต้องสังกัดมูลนาย และ ถูกเกณฑ์แรงงานภาคบังคับ เพราะสังคมไทยสมัยอยุธยาขณะนั้นเป็นสังคมที่ต้องอาศัยกำลังคน ทั้งในด้านการผลิตทางการเกษตรและการป้องกันประเทศ ตลอดจนการขยายพระราชอาณาจักร ล้วนมีความจำเป็นที่จะต้องระดมกำลังคนสำหรับนำมาใช้ในการทำงานด้านต่าง ๆ ไพร่จึงต้อง ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าขุนมูลนาย ไพร่แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ไพร่สมหรือสมสั๊ก คือ ผู้ชายไทยเมื่อมีอายุครบ 18 ปี จะต้องมาขึ้นทะเบียน ที่กรมพระสุรัสวดี แล้วจะได้รับการสักท้องมือว่าเป็นคนสังกัดกรมใด ตามปกติจะบรรจุไว้ใน กรมที่บิดาสักท้องอยู่ โดยถือว่าบุตรชายต้องเป็นลูกหมู่ของกรม เพื่อสะดวกในการปกครองและ เรียกกระดมเมื่อขึ้นทะเบียนแล้ว ไพร่สมจะได้รับการฝึกหัดอบรมจากเจ้าขุนมูลนายหรือการเข้าไปฝึกหัดรับใช้เจ้าขุนมูลนายไปก่อน จนกว่าอายุครบ 20 ปี จึงยกขึ้นเป็นไพร่หลวง

2. ไพร่หลวง คือ ชายไทยที่อายุระหว่าง 20-60 ปี มีหน้าที่ต้องเข้าเฝ้ารับ ราชการตามหมู่กรมที่ตนสังกัดอยู่ปีละ 6 เดือน ที่เรียกกันว่าเข้าเดือนออกเดือน ไพร่หลวงใน เขตหัวเมืองชั้นใน ต้องเข้าไปรายงานตัวในราชธานี และเข้ารับราชการกรมกองที่สังกัดไว้ ส่วนไพร่หลวงในเขตหัวเมืองชั้นนอก ได้รับการผ่อนผันให้ส่งส่วยแทนการเข้าเฝ้า

ทาส คือ บุคคลที่ตกเป็นทรัพย์สินของเจ้าขุนมูลนายและย่อมจะถูกจำหน่ายจ่ายโอนออกไป ทาสจึงมีฐานะทางสังคมต่ำด้อยกว่าไพร่ ทาสมี 7 ประเภท คือ ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาแต่บิดามารดา ทาสท่านให้ ทาสที่ได้มาเนื่องจากนายเงินไปช่วยให้พ้นโทษปรับ ทาสอันได้เลี้ยงไว้ในเวลาเกิดข้าวยากหมากแพง และท้ายสุดคือ ทาสเชลย

ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ถูกกำหนดหน้าที่ช่วยช่วยความ รับผิดชอบ อภิสหิ สิทธิแห่งอำนาจ และฐานะในสังคมด้วยระบบศักดินา ซึ่งศักดินา คือ การ กำหนดศักดิ์ศรี สิทธิและหน้าที่ของบุคคลในสังคมโดยใช้ที่นา ซึ่งเป็นอสังหาริมทรัพย์ที่สำคัญของ สังคมเกษตรกรรม เป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบ และสังคมไทยเริ่มมีกฎหมายรับรองระบบศักดินา อย่างเป็นทางการในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1997) นอกจากนี้ระบบศักดินายังมีความ สำคัญต่อการจัดการศึกษาของไทยในสมัยนั้น เพราะเป็นเครื่องกำหนดเกี่ยวกับโอกาสและประเภท

ของการศึกษาสำหรับบุคคลที่มีศักดิ์นาแตกต่างกัน เพื่อให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติหน้าที่ในความรับผิดชอบของตนตามศักดิ์นาที่ตนได้รับ

ภายหลังสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 1921 และเมื่อสิ้นเจ้านายราชวงศ์พระร่วงปกครองใน พ.ศ. 1981 อาณาจักรสุโขทัยได้รวมเข้ากับกรุงศรีอยุธยา เพื่อสร้างความผสมกลมกลืนระหว่างอาณาจักรสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงดำเนินการยอมรับประเพณีของทางสุโขทัย โดยเฉพาะประเพณีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มาประเพณีปฏิบัติหลายอย่าง อาทิเช่น ทรงออกผนวช ทรงอุทิศวังให้สร้างวัดโปรดให้แต่งมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีประเภทชาดกที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เรื่องแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงสร้างความนิยมให้แก่ชาวเมืองเหนือมากเพราะว่าชาวสุโขทัยนั้นเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง (ณรงค์ พ่วงพิศ 2523 : 40)

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะนอกจากจะเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ในสมัยกรุงศรีอยุธยาพระพุทธศาสนายังช่วยทำให้สังคมสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา ผสมผสานกันเข้าเป็นสิ่งกลมกลืนกันได้อย่างแน่นแฟ้น พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จาก การออกกฎหมายแต่ละเรื่องจะต้องอธิบายถึงบาปบุญคุณโทษอย่างพิสดาร แสดงให้เห็นแจ่มชัดว่าเมื่อได้กระทำความผิดแล้วก็ต้องรับโทษไปตามกรรมที่ได้กระทำความ และพร้อมกันนั้นก็สอดแทรกการอบรมสั่งสอนจริยศึกษา โดยนำหลักการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นหลัก (ลินจี่ ทะวานนท์ 2526 : 79) หรือแม้แต่ทาส ซึ่งเป็นผู้ที่ทำงานให้แก่บุคคลอื่นในลักษณะต่ำและไร้ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่สุด เพราะนอกจากต้องทำงานให้แก่ผู้เป็นนายตามที่เขายกการแล้ว เจ้านายยังมีกรรมสิทธิในตัวทาสผู้นั้นอีกด้วย โดยมีสิทธิซื้อขายได้ตามความพอใจ แต่ในกฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 328-329 ได้เปิดโอกาสให้ทาสสามารถหลุดพ้นจากความเป็นทาสได้หลายประการ ประการแรก คือ ถ้านายเงินโปรดให้ทาสบวชเป็นภิกษุ หรือสามเณร หรือนางชี ก็ถือว่าหลุดพ้นจากความเป็นทาส แม้ภายหลังจะลาสิกขาบวชแล้วก็จะเอาคืนมาเป็นทาสของตนอีกไม่ได้ (ณรงค์ พ่วงพิศ 2523 : 16-18) และในกฎหมายพระไอยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง ได้กำหนดให้สามเณร และพระที่มีความรู้ในพระธรรมมีศักดิ์นาสูงกว่าพระสงฆ์ธรรมดาที่ไม่มีความรู้ เพื่อเป็นการส่งเสริมให้สามเณรและพระภิกษุไฟ่ศึกษาพระธรรมวินัย นับเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาอีกวิธีหนึ่ง ด้วยพระภิกษุ

สามเณร ย่อมจะชวนชวายุไฟศึกษาพระธรรมให้แตกฉานยิ่งขึ้น จึงเป็นผลดีแก่เด็ก ๆ และศิษย์
วัดที่เล่าเรียนอยู่ในวัดด้วยเช่นกัน เพราะการที่พระภิกษุ สามเณร ที่มีความรู้ในพระธรรมนั้น
ย่อมสามารถอบรมสั่งสอนบรรดาศิษย์ได้เป็นอย่างดี (วุฒิชัย มูลศิลป์ 2512 : 24)

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-พ.ศ.2231) ได้มีการติดต่อสร้าง
สัมพันธไมตรีกับต่างประเทศเป็นอันมาก อาทิเช่น ฝรั่งเศส โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ
ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายในการค้าขาย และการเผยแพร่คริสต์ศาสนา
ตลอดจนได้นำเอาวิชาการสมัยใหม่เข้ามาด้วย สมเด็จพระนารายณ์ทรงห่วงใยประเทศชาติ
ด้วยเหตุที่คนต่างชาตินำวิชาการสมัยใหม่ต่าง ๆ ศาสนา และภาษาเข้ามาเผยแพร่ อาจจะทำ
ให้คนไทยบางส่วนยอมรับสิ่งต่าง ๆ ที่ต่างชาตินำมาเผยแพร่ และถ้าปล่อยทิ้งไว้ ขนบธรรมเนียม
ประเพณีและวัฒนธรรมไทยอาจถูกกลืนไปในที่สุด ดังนั้นจึงทรงโปรดให้พระโหราธิบดีแต่งหนังสือ
จินตคามณี ซึ่งถือเป็นหนังสือแบบเรียนเล่มแรก เพื่อประสงค์ให้คนไทยอ่านหนังสือออก รู้ภาษา
ไทยได้ดี มีความชื่นชมวัฒนธรรมชาติ และสามารถศึกษาธรรมซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา
(ลินจี หะวานนท์ 2526 : 72-74)

หนังสือจินตคามณี เป็นตำราแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกใช้ในการสอนให้หัดอ่าน เขียน
จนถึงหัดแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน นอกจากนี้จะเป็นตำราแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกแล้ว ยังเป็น
แม่บทของแบบเรียนสมัยต่อมาอีกหลายเล่ม ซึ่งใช้กันแพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กฤษณา สินไชย และรัตนา ภาชาฤทธิ์ 2520 : 1-4) ถึงแม้จะ
เป็นตำราแบบเรียนภาษาไทย แต่เนื้อหาของแบบเรียนนั้นได้สอดแทรกหลักธรรมคำสั่งสอนที่ธรรม
จรรยาไว้ด้วย ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาที่สอนการแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน (วรรณคดีสมัย
กรุงศรีอยุธยา 2526 : 259-260) มีความตอนหนึ่งว่า

	ถึง มีทรัพย์พร้อมพรั่ง	ศฤงฆาร
ได้	ยศบรรณาการ	กอบเกื้อ
ไม่	เบนเครื่องแก่นสาร	สืบลูก หลานนา
นาน	ไม่ก็เมื่อมี	มอคม้วยมลายวาย
	คง จักเหนไม่ช้า	นานวัน
ให้	เร่งคติบุญธรรม	บาปบ้าง
วิ	จารณจิตรผอนผัน	พันพวง พาลเฮย
บัติ	ศุขบัติทุกข่มล้า	จึงเลี้ยวแลเหน ฯ

พลัด พ่อแม่พี่น้อง	เผ่าพันธุ์
พราก ลูกพลัดเมียพลัด	พลัดสิ้น
จาก ยศศักดิ์สิ่งสรรพ	แสนเวท นานา
สถาน สักเท่าปกรัน	อยู่ไร้ไปคง ฯ
เวร เหมือนเงาติดเต้า	ตามตน
ก่าม ก่อก่ามก่ามคด	คัคคิ้ว
บัน คาหม่อกุศล	สู้ทุ - คติแฮ
คาล บาปบาปติดตัว	แต่ตั้งตามสนอง ฯ
ฉิบ หายกลายเป็นกลับซ้ำ	อัปรมาณ
หาย คังเหี้ยร้ายทยาน	เย้าเข้า
วาย วอดตลอดลูกหลาน	เหลนซุด โขมแฮ
ชนม์ ก็ดับสูญเศร้า	คิดหน้าอนิจจัง ฯ

นอกจากนี้ประเพณีการบวชเรียน ที่สืบทอดมาจากสมัยสุโขทัยได้กลายเป็นประเพณีที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึงประเพณีการบวชเรียนว่า เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย กลายมาเป็นประเพณีอย่างแท้จริงในสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงถวายที่ในพระราชวังสร้างวัด และทรงสละราชสมบัติออกผนวชชั่วคราวใน พ.ศ. 2008 แล้วโปรดให้พระราชโอรสและพระราชนัดดาผนวชเป็นสามเณรใน พ.ศ. 2027 และในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง พ.ศ. 2163 ถึง พ.ศ. 2171 ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมช้านานมาแต่ยังทรงผนวช ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ทรงพระราชศรัทธา เสด็จออกบอกหนังสือพระภิกษุ สามเณร ที่พระที่นั่งจอมทองสามหลังอยู่เนื่อง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275) เป็นต้นมา กล่าวกันว่า ในรัชกาลนี้ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ ต้องเป็นผู้ที่ได้บวชแล้วจึงจะทรงตั้ง เพราะฉะนั้นเจ้านายในพระราชวงศ์ก็ต้องทรงผนวชทุกพระองค์เหมือนกัน ประเพณีการบวชเรียนจึงได้สืบสายมั่นคง จนกลายเป็นเงื่อนไขของราชการ (2529: 31-33)

เมื่อพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมากดังที่กล่าวมาแล้วนั้น วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนและศูนย์กลางของการศึกษา พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นผู้บำเพ็ญสมณธรรม ประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างอันดีงาม ตลอดจนให้การศึกษาเบื้องต้นในวิชาความรู้ด้านอักษรวิธี และการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา อันเป็นเรื่องทางศาสนาแล้ว ประชาชนยังสามารถศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ เช่น วิชาช่างแขนงต่าง ๆ โหราศาสตร์ การแพทย์แผนโบราณ เป็นต้น จากวัดได้ แม้ผู้จบการศึกษาจากวัดไปแล้วก็ยังคงมีความสัมพันธ์และติดต่อกับวัดอยู่ จึงเป็นโอกาสได้เพิ่มพูนประสบการณ์และความรอบรู้จากวัดได้ตลอดเวลา (พาสนา กิจถาวร 2524 : 6-8) และจากสภาพสังคมโดยทั่วไปในสมัยกรุงศรีอยุธยาดังกล่าวข้างต้น อาจวิเคราะห์ให้เห็นถึงสภาพการศึกษาริชศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ดังนี้

สภาพการจัดการศึกษาริชศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ความมุ่งหมาย

เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและได้สืบทอดมั่นคงยิ่งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยการรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้ากับกรุงศรีอยุธยา ทำให้เกิดการถ่ายทอด ผสมผสาน วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งกันและกัน พระพุทธศาสนาได้ทำให้สังคมสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยาผสมผสานกลมกลืนเข้าเป็นสังคมเดียวกันได้อย่างแน่นแฟ้น แม้พระมหากษัตริย์จะเปลี่ยนฐานะเป็นเทวราชด้วยอิทธิพลของขอมที่เคยครอบครองดินแดนแถบนี้มาก่อนก็ตาม แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงควบคุมด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนา คือ พระมหากษัตริย์ต้องตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม หมายความว่า การใช้พระราชอำนาจนั้นต้องอยู่ในขอบข่ายของศีลธรรม เมตตากรุณา (สมคิด ศรีสิงห์ 2522 : 261)

นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงให้การส่งเสริม สนับสนุน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาที่ยาวนานถึงสี่ร้อยกว่าปีของยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนและศูนย์กลางของการศึกษา พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ นอกจากจะเป็นผู้มีความรู้ในพระพุทธศาสนา ให้การศึกษาเบื้องต้น และให้การอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา กริยามารยาทแล้ว ยังให้การช่วยเหลือประชาชนในด้านต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น เป็นหมอยา หมอคู หมอเวทมนต์ ตุลาการ ฯลฯ (พาสนา กิจถาวร 2524 : 6-8)

พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีอิทธิพลอย่างมากในสังคม ประกอบกับการให้การทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ จึงทำให้พระพุทธศาสนาสืบทอดมั่นคงยิ่งขึ้นในสังคมอยุธยา

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยานอกจากจะเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญถาวรสืบต่อไป และยังเป็นการปลูกฝังจริยธรรม โดยยึดหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ทำให้ประชาชนมีความประพฤติดี มีศีลธรรมจรรยา สังคมสงบสุขร่มเย็น ด้วยมีการสอดแทรกจริยศึกษาไว้ในชีวิตประจำวันแทบทุกขั้นตอนของชีวิต ดังเช่น ลาลูแบร์ (La Loubere) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาติดต่อกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. 2230-พ.ศ. 2231 ได้บันทึกไว้ว่า "ข้าพเจ้าได้ฟังเพลงเท่เรือของพวกผีพาย ซึ่งมีผู้แปลให้เข้าใจกระท่อนกระแท่นพอจับเนื้อความได้ ส่วนเพลงละครที่ข้าพเจ้าเคยกล่าวถึงนั้นล้วนเป็นเพลงอบรมศีลธรรม" (อ้างถึงใน ชุตินา อ่อนละม้าย 2529 : 45) นอกจากนี้ยังมุ่งในเรื่องของการถวายตัวเข้ารับใช้พระเจ้าแผ่นดิน เพื่อสนองคุณชาติบ้านเมืองอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงส่งเสริมและกวาดขันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ถึงกับไม่ทรงแต่งตั้งผู้ที่ยังไม่ได้บวชเป็นข้าราชการ เพราะถือว่าเป็นคนดิบ นับว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนได้รับการศึกษาทั้งทางหนังสือและทางศาสนา (สุพัศตรา ชุมเกตุ 2523 : 4)

สรุปได้ว่าความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและปลูกฝังจริยธรรมโดยยึดหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทำให้ประชาชนประพฤติดี มีศีลธรรมจรรยา ยังผลให้สังคมสงบสุขร่มเย็น และยังเป็น การสนองคุณชาติบ้านเมืองด้วยการถวายตัวรับใช้พระเจ้าแผ่นดินอีกด้วย

เนื้อหาวิชา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจริยศึกษายังเป็นการศึกษาในรูปของการศึกษาในชีวิตประจำวัน เป็นการศึกษาตลอดชีวิต ต่อเนื่องและผูกพันใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ลาลูแบร์ (La Loubere) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่เข้ามาติดต่อกับไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้บันทึกเกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองของไทยเกี่ยวกับการศึกษาในสมัยนั้นไว้ดังนี้ (อ้างถึงใน เพ็ญจันทร์ ทัทประเสริฐ 2528 : 11)

.... เมื่อได้เลี้ยงบุตรมาเติบโตใหญ่ อายุ 7 หรือ 8 ขวบแล้ว ชาวสยามจะส่งบุตร
 ของตน ให้ไปอยู่ที่วัดกับพระภิกษุสงฆ์และให้บวชบวชเหลืองหม่นเหลือง ภิกษุน้อย ๆ นี้
 เรียกว่า เณร (Nen) เณรเหล่านี้ไม่ได้บริโภคอาหารของวัด โดยบิดามารดาเป็นผู้
 ส่งอาหารไปถวายทุกวัน พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอนให้รู้จักอ่าน
 เขียน และนับจำนวนเป็นสำคัญ ทั้งสอนองคคีโลง์ธรรมและชาดกเกี่ยวกับ
 พระสมณโคตม แต่ไม่มีการสอนพงศาวดาร กฎหมาย หรือศาสตร์อื่น ๆ ด้วย

นอกจากพระจะทำหน้าที่เป็นครูสอนเยาวชนให้รู้จักอ่านเขียนและอบรมศีลธรรมแล้ว
 พระสงฆ์ยังให้การอบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไปอีกด้วย ดังที่ลาลูแบร์ (La Loubere) ได้กล่าว
 ไว้ในหนังสือราชอาณาจักรสยามว่า "พระสอนหนังสือให้แก่เยาวชน ดังที่ข้าพเจ้าได้เล่าแล้ว
 และท่านอธิบายคำสั่งสอนแก่ราษฎรตามที่เขียนไว้ในหนังสือบาลี"

เมื่อพิจารณาถึงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุในสมัยสุโขทัยและกรุง
 ศรีอยุธยา จะเห็นว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นการศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของ
 พระพุทธเจ้า ซึ่งรวมเรียกว่า พระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น 3 หมวด คือ พระสูตร พระวินัย
 และพระอภิธรรม นอกจากนี้พระภิกษุยังได้ศึกษาวิชาการทางโลก เช่น การศึกษาศิลปศาสตร์
 และวิชาการต่าง ๆ อีกด้วย พระสงฆ์จึงเป็นผู้มีความรู้และประพฤติธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีใน
 สังคม และเป็นครูสอนศิษย์ (สายทิพย์ จิตตมาศ 2526 : 13-16)

ดังนั้นในเมื่อการศึกษาส่วนใหญ่ตกอยู่แก่วัด ย่อมเป็นธรรมดาที่พระภิกษุจะต้องนำความ
 รู้ที่ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนมาถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ เนื้อหาส่วนใหญ่ก็ต้องเป็นเนื้อหาในพระพุทธศาสนา
 อย่างแน่นอน นอกเหนือไปจากการสอนให้อ่านออกเขียนได้ และในขณะเดียวกันพระภิกษุย่อม
 ต้องอบรมสั่งสอนกริยามารยาทต่าง ๆ ให้แก่ศิษย์ เพราะนอกจากเณรแล้ว ยังมีศิษย์เด็กวัด
 ซึ่งมีทั้งเด็กที่มาเรียนหนังสือที่วัดอยู่กับวัดและเด็กประเภทไปกลับซึ่งมีบ้านอยู่ใกล้วัด การอบรม
 กริยามารยาทต่าง ๆ จะเห็นได้จากบรรดาหนังสือสมุดไทยที่คัดลอกต่อ ๆ กันมา อาทิเช่น
 "สอนศิษย์" ที่คัดลอกไว้ในหนังสือสมุดไทยชาวกา อักษรไทยเส้นหมึก ความว่า

.... เวลาเย็นกลับมาบ้าน ลาอาจารย์ท่านดู ท่านจะได้รู้ว่าเจ้าหนูไหว้เวลา
 เดินตามทางอย่าอ้างเก่งกา วิ่งเล่นเฮฮากริยาให้งาม
 ครั้นค่ำเข้านอนกราบกรานขูลี ไหว้บิดาชนนีคุณมีมากมาย
 ครั้นค่ำเข้านอนครูสอนบรรยาย อยันอนตื่นสายมุ่งหมายเวลา
 ไปคอยรับบาตรอย่าให้คลาดคลา ดูตามเวลาที่ตนเคยทำ

นอกจากนี้ใน สอนศิษย์ ที่คัดลอกไว้ในหนังสือสมุดไทยชาวคำ อักษรไทยเส้นหมึก
ยังได้กล่าวถึงการเรียนการสอนเกี่ยวกับการแพทย์แผนโบราณ ในเรื่องของตำรายาไทยอีกด้วย
ความว่า

..... อยู่วัดจนโต โง่ทุยซี้ดั่ง ซีมเคอะเซซัง ใครจะหวังพึ่งพา
เพื่อชาวบ้านธุระ เขาจะวานหา ฟิงดูตำรายาเข้าสิงใด

จะเห็นได้ว่าในส่วนที่เกี่ยวกับเนื้อหาวิชานั้นเป็นการศึกษาเนื้อหาทางพระพุทธศาสนา
และการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา กริยามารยาท ควบคู่ไปกับการสอนวิชาการต่าง ๆ
แต่จะเน้นทางด้านพระพุทธศาสนาและศีลธรรมจรรยา ดังจะเห็นได้จากข้อมูลที่ฝรั่งเศส อังกฤษ
ตุรแพง ได้รวบรวมจากพระสังฆราชแห่งตราบากา ประมุขมิสซังกรุงสยาม และจากมิชชันนารี
อื่น ๆ ที่เคยเข้ามาทำนุและเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ปอล ชาเวียร์ แพล
2530 : 85) ได้บันทึกไว้ว่า

"ปรัชญาของชาวสยามจำกัดอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม และคติพจน์ของศีลธรรมนั้น
มีอยู่ในมวลงหนังสือที่เขียนเป็นภาษาบาลี..."

อัตราเวลาเรียน

เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ.2310 นั้น หนังสือหลักฐานเอกสารต่าง ๆ
ได้ถูกเผาผลาญทำลายไปหมด ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องใช้หลักฐานจากเอกสารในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นแทน เพราะในสมัยนี้ได้มีการรวบรวมเอกสารสำคัญต่าง ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเรียบเรียง
ขึ้นใหม่ อาทิเช่น กฎหมายตราสามดวง หรือประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 การสังคายนา
พระไตรปิฎกและโบราณศึกษา เป็นต้น

ส่วนโบราณศึกษา นั้น พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ) ได้รวบรวมไว้
เป็นการกล่าวถึงวิธีจัดการศึกษาในสมัยโบราณจนถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 8 ข้อใหญ่ ๆ เรียกว่า มาติกา และตีพิมพ์ในหนังสือชินญาณ เมื่อ
ปี พ.ศ.2439 โดยพระยาปริยัติธรรมธาดาได้พูดถึงสาเหตุของการรวบรวมเรื่องนี้ขึ้นไว้เพราะ
เกรงว่าหลักฐานเก่า ๆ จะสูญหาย และต้องการรวบรวมของเก่าให้เป็นหลักฐาน โดยใช้วิธี
สอบถามผู้ที่มีความรู้ (ลัคนา สุวรรณกุล 2517 : 19) ในมาติกาที่ 3 ได้กล่าวถึงนักเรียน

และครู ว่าเป็นชายล้วนอยู่ประจำในวัด แบ่งเป็น 3 พวก คือ

ก. นักเรียนภิกษุ อายุตั้งแต่ 20-21 ปี ขึ้นไป แยกออกเป็นฝ่ายคันถธุระคือฝ่ายศึกษาพระปริยัติธรรมพวกหนึ่ง กับฝ่ายวิปัสสนาธุระคือฝ่ายปฏิบัติธรรมอีกพวกหนึ่ง

ข. นักเรียนสามเณร ต้องมีความรู้อ่านออกเขียนได้มาตั้งแต่ยังเป็นศิษย์วัด ครั้นอายุ 11-13 ปี โกงจุกแล้วจึงบรรพชาเป็นสามเณร

ค. นักเรียนศิษย์วัด เป็นพวกมูลศึกษาชั้นแรก อายุ 7-8 ขวบถึงอายุ 20-21 ปี แบ่งออกเป็นสองพวก คือ พวกหนึ่งอยู่ประจำ อีกพวกหนึ่งไปกลับระหว่างบ้านกับวัด ส่วนครูคือสมภารเจ้าวัดและพระลูกวัดทั้งหลาย

ในมาติกาที่ 4 ใ้กล่าวถึงเวลาเรียนและหยุด พอจะสรุปได้ว่าส่วนใหญ่เริ่มเรียนตั้งแต่เวลา 8.00 น. เป็นต้นไป การเรียนไม่มีตารางเรียนที่แน่นอน ไม่มีชั้นเรียนเฉพาะแล้วแต่ผู้สอน ผู้เรียนจะท่องบ่น อ่านเขียน เสียงดังจนถึงเวลา 10.00 น. กลุ่มที่มีหน้าที่จัดเตรียมอาหารสำหรับพระสงฆ์จะพักไปจัดการเรื่องอาหาร และจะหยุดพักทั้งหมดเวลา 11.00 น. เริ่มเรียนใหม่ในเวลา 11.30 น. หรือ 12.00 น. การศึกษาในช่วงนี้เป็นการศึกษาทบทวนด้วยตนเองไม่มีครูสอน จนถึงเวลา 13.00 น. หรือ 14.00 น. หลังจากตื่นจากจำวัดแล้วพระจะตรวจต่อเติมที่สอนในตอนเช้าไปจนถึงเวลา 16.00-17.30 น. จึงหยุดเรียน ถ้าเป็นวันโกนจะเลิกเรียนเวลา 15.00 น. วันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาจะหยุดเรียนทั้งวัน (รอง ศยามานนท์ 2507 : 12-15)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าไม่มีการกำหนดอัตราเวลาเรียนที่แน่นอน การเรียนการสอนขึ้นอยู่กับครูและความสามารถของผู้เรียนเป็นหลัก ผู้เรียนคนใดมีสติปัญญาความสามารถพระสงฆ์ก็จะต่อวิชาให้ สุดแต่ใครจะรับได้มากน้อยแค่ไหน การเรียนการสอนจึงเป็นการเรียนวิชาหนังสือควบคู่ไปกับการปรนนิบัติรับใช้พระผู้เป็นครูสอน พร้อมกันนี้พระผู้เป็นครูสอนก็จะอบรมบ่มนิสัยกริยามารยาทต่าง ๆ ไปด้วย ดังที่ วิมลวรรณ ทองปรีชา (2507 : 42) ได้สรุปไว้ว่า สามัญชนส่วนใหญ่เรียนหนังสือในวัด เมื่อเด็กชายอายุประมาณ 8 หรือ 9 ขวบ บิดามารดาหรือผู้ปกครองก็ส่งไปอยู่กับพระที่วัดเพื่อให้รับใช้ ที่สำคัญคือเมื่อให้ได้เล่าเรียนเขียนหนังสือไทย บาลี ขอม และเรียนเลข และให้ได้รับการอบรมในทางศาสนาตามสมควร เพื่อเป็นการเตรียม

ตัวสำหรับการบวชเป็นพระภิกษุในภายหน้าตามประเพณีนิยม พระรูปหนึ่งมีลูกศิษย์ไม่มากนัก ประมาณสองหรือสามคน ลูกศิษย์ของพระรูปใดก็ เรียนหนังสือกับพระรูปนั้นในกุฏิที่ตนอาศัยอยู่ เวลาใดที่ว่างจากศาสนกิจแล้วพระจึงสอนหนังสือให้วันละ เล็กน้อยตามความสามารถของตน เพราะเหตุนี้การเรียนในวัดจึงไม่มีกำหนดที่แน่นอนทั้งในเรื่อง เวลาการสอนและบทเรียน

กระบวนการเรียนการสอน

ฟรังซิส อังรี ทรูแปง ได้รวบรวมข้อมูลเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาจากพระสังฆราชแห่งตาราภา ประมุขมิสซังกรุงเทพฯและจากมิชชันนารีอื่น ๆ ที่เคยเข้ามาพำนักและเผยแพร่คริสต์ศาสนา ได้กล่าวถึงสภาพการศึกษาของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่าอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ สังคมให้การยกย่องผู้ที่ปฏิบัติตามประเพณีการบวชเรียน ดังข้อความที่กล่าวว่า (ปอล ชาเวียร์ แพล 2530 : 26, 104)

.... บิดามีความสนใจที่จะหว่านพืชคุณธรรมความดีลงในใจของบุตร.... พออายุได้เจ็ดปี บิดาก็มอบบุตรให้อยู่ในการอบรมของพระภิกษุผู้มีความรู้และคุณธรรม สวมเครื่องนุ่งห่มอย่างพระภิกษุ และเปลื้องออกเมื่อกลับเข้าอยู่ในฐานะฆราวาส ส่วนผู้ที่ไม่ได้พระภิกษุเป็นอาจารย์ จะถูกกักกันมิให้มิดำแหน่งหน้าที่ ถือว่า ในการอบรมอยู่กับบ้าน เขามีได้หาความรู้ที่จำเป็นสำหรับบ้านคนที่จะรับใช้บ้านเมือง....

.... หน้าที่สำคัญที่สุดของพระภิกษุก็คือ ให้ความรู้แก่เยาวชน วัดเป็นโรงเรียน สาธารณะแต่ประเภทเดียวเท่านั้น เด็กต้องไปขอรับการอบรมเบื้องต้นที่วัด และนุ่งห่มแบบเดียวกับพระผู้ให้ความรู้ แม้แต่พระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องถือกุฎีช้อนี่ ...

ซึ่ง รอง ศยามานนท์ (2507 : 2,4,11) ได้สรุปถึงสภาพการศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่า การศึกษาทั่วไปตกแก่วัด ราษฎรนิยมพาลูกหลานไปฝากพระ เพื่อเล่าเรียนหนังสือ พระภิกษุรับไว้ เพราะท่านต้องมีศิษย์ไว้สำหรับปรนนิบัติ ศิษย์ได้รับการอบรมทางศาสนา ได้เล่าเรียนอ่านเขียนหนังสือไทยและบาลีตามสมควร เพื่อเป็นการเตรียมสำหรับเวลาข้างหน้าเมื่อเติบโตขึ้น จะได้สะดวกในการอุปสมบท การที่ผู้ชายมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์อุปสมบทเป็นพระภิกษุนั้น เป็นประเพณีที่มีมานานแล้ว เข้าใจว่าจะสืบเนื่องมาจากแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ เพราะปรากฏว่าพระองค์ทรงกวัดขั้นการศึกษาทางพระศาสนา มาก บุตรหลานข้าราชการ

คนใดที่จะถวายตัวทำราชการ ถ้ายังไม่ได้อุปสมบท ก็ไม่ทรงแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการ ประเพณีนี้ยังผลให้วัดทุกแห่งเป็นโรงเรียน สำนักเรียนนอกจากวัด ในบางรัชกาลยังมีราชสำนัก สำนักราชบัณฑิต

สำหรับการศึกษาของสตรีนั้นเป็นการเรียนในบ้าน ส่วนมากเรียนแต่การเย็บปักถักร้อย การครัวและกิจการบ้านเรือน การเรียนหนังสือนั้นถ้าใจรักก็เรียนบ้างในบ้าน แต่ไม่สู้จะนิยมให้เรียนกันนัก เนื่องจากเด็กผู้หญิงไม่สามารถจะเป็นลูกศิษย์พระไปเรียนวิชาต่าง ๆ กับพระที่กุฎิพระตามวัดได้ จึงมีการฝึกอบรมกันในครอบครัว หรือในราชสำนัก ให้รู้จักการทำครัว ทำขนม ทำน้ำพริก มวนบุหรี่ และจับพลู เป็นต้น ผู้หญิงจะได้รับการอบรมในด้านกิจการบ้านเรือนและให้ความรู้ในด้านการเป็นกุลสตรีที่ดี เป็นแม่บ้านที่ดี เพื่อช่วยสร้างครอบครัวให้มีความสุขสมบูรณ์ (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2525 : 13)

การที่เด็กได้เข้ามาเป็นศิษย์วัดนั้น เด็กจะได้รับประโยชน์ถึง 2 อย่างคือ เป็นบุญกุศลที่ได้รับใช้พระสงฆ์ และได้รับความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม วัดจึงได้ชื่อว่าเป็นโรงเรียนแห่งแรกของกุลบุตร พระสงฆ์ได้ชื่อว่าเป็นครูของชาติคนแรก เป็นครูผู้มีความสามารถประสิทธิภาพประสาธิตต่าง ๆ ทุกระดับ ทั้งในขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูง กล่าวคือ ในขั้นต้น พระสงฆ์จะสอนให้ศิษย์รู้จักการอ่านและเขียนภาษาไทย ตลอดจนอักษรขอมและภาษามคธด้วย ในขั้นกลางสอนให้มีความรู้ในด้านศิลปวิทยาเพื่อการครองชีพ เช่น วิชาการช่างต่าง ๆ และอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้มีศีลธรรมจรรยา รู้ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของสังคม ส่วนในขั้นสูงให้เรียนวิชาการด้านอักษรศาสตร์ อันประกอบด้วยความรู้ด้านโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน วิชาโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ อันเป็นวิทยาการซึ่งถือกันว่าลึกซึ้งละเอียดอ่อน การสั่งสอนวิชาการทั้งหลายดำเนินไปโดยมีวิชาศาสนาเป็นหลัก เพราะมุ่งให้กุลบุตรของชาติได้รู้และเข้าใจถึงหลักศีลธรรม และรู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ (นันทนา วัฒนสุข 2516 : 170-171)

จากประเพณีการศึกษาสมัยก่อน พระยาอนุমানราชชน (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ.4.2/13) ได้เขียนเล่าไว้พอจะสรุปความได้ว่า

พ่อแม่จะนำลูกไปฝากพระ พร้อมทั้งจัดหาดอกไม้ธูปเทียนเป็นเครื่องสักการะจัดใส่พานหรือภาชนะอื่นที่สมควรกัน พร้อมทั้งพานหมากพลูเป็นเครื่องเคารพนำไปถวายพระผู้เป็นอาจารย์ของเด็ก เป็นการขึ้นครูไหว้ครู สถานที่เรียนตามปกติคือหอฉัน เริ่มเรียนตอนเช้าเมื่อพระฉัน

จ้งหันแล้ว หยุดเรียนตอนเพลเพื่อให้ลูกศิษย์ได้เตรียมสถานที่และอาหารถวายเพลพระ ช่วงบ่ายพระจำวัด บรรดาลูกศิษย์จะท่องบ่นบทเรียนกันตามลำพัง รวบบ่ายสี่โมงหลังจากตื่นจากจำวัดและสร้งน้ำแล้ว พระอาจารย์จะทำการสอนเพื่อต่อหนังสือให้จนเย็น เด็กที่ไปกลับก็จะกลับบ้าน ส่วนเด็กที่อยู่วัดก็จะปรนนิบัติรับใช้พระอาจารย์ มีการต่อหนังสือคำ เล็กราว 2 ทุ่ม เด็ก ๆ จะแยกย้ายกันไปนอนยังบ้านหรือกุฏิของตน อุปกรณ์การเรียนมีกระดานสำหรับเขียนไม้บรรทัด และดินสอที่ทำด้วยดินหรือหินชนิดอ่อน มีการทำความเคารพกระดานทั้งตอนเริ่มเรียนและหลังเลิกเรียน โดยเอาธูปเทียนดอกไม้ปักลงในรูที่หัวกระดานและกราบ 3 ครั้ง เมื่อเรียนเขียนอ่านตัวพยัญชนะและแจกลูกถึงแม่เฒ่าตามที่มีอยู่ในหนังสือจินตามณีแล้ว ศิษย์วัดมักกลับไปช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพ ส่วนพวกที่เรียนต่อจะเริ่มเรียนหนังสือขอมจนอายุครบวชเฒ่ากับบรรพชาเป็นเณรเรียนพระธรรมวินัยต่อไป

ส่วนการฝึกอบรมกริยามารยาทนั้น ในโบราณศึกษามาติกาที่ 8 ได้กล่าวถึงข้อบังคับการเรียน ซึ่งมีด้วยกัน 3 ประเภท คือ เป็นข้อห้ามและการฝึกหัดความตั้งใจกริยามารยาท การทำโทษตามความผิด และการอนุญาตชมเชยสรรเสริญหรือให้รางวัล (รอง ศยามานนท์ 2507 : 25-26) พอจะสรุปได้ว่า ต้องกราบกระดาน กราบหนังสือ กราบครู ไม่ให้เล่นในเวลาเรียน ไม่ให้พูดคำหยาบ ไม่ให้ฉกฉกสิ่งของต่าง ๆ ไม่ให้พูดลวงลวงครูและเพื่อนศิษย์ และยังกล่าวถึงหน้าที่ของนักเรียน เช่น เข้าถลกบาตรและไปรับบาตร ทำกับข้าว หาสารับข้าวฉัน ปลูกทอฉัน เก็บกวาดล้าง เทกระโถน คั่งน้ำร้อน เจียนหมากจีบพลู หาดักหักฟัน ตักน้ำ ถ้าว้นพระต้องหาดอกไม้ถวายพระด้วย เป็นต้น

สำหรับหนังสือเรียนในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น เริ่มมีหนังสือจินตามณี ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระโหราธิบดีแต่งหนังสือจินตามณีขึ้น ด้วยมีพระราชประสงค์ให้คนไทยรู้ภาษาของตนอย่างซาบซึ้ง สามารถใช้เป็นแนวทางที่จะศึกษาธรรมเนียมศาสนา มีความนิยมในวัฒนธรรมของตนเองเพื่อที่จะสามารถพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อนที่จะหันไปเลื่อมใส หรือเปลี่ยนใจไปนับถือศาสนาอื่น ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อกับค้าขาย เข้ามาอยู่และเผยแพร่คริสต์ศาสนาอยู่หลายชาติด้วยกัน หนังสือจินตามณีนับได้ว่าเป็นแบบเรียนเล่มแรก เนื้อหาว่าด้วยตัวพยัญชนะ สระ และการประสมอักษร หลักการสะกดการผัน โดยได้อธิบายถึงการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

ไว้ด้วย เมื่ออ่านหนังสือออกแล้วก็มีการสอนให้แต่งร้อยแก้ว โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็น การศึกษาชั้นสูง มีการศึกษาศัพท์ภาษาที่เกี่ยวข้องภาษาไทย เช่น เขมร บาลี สันสกฤต และชวา ทั้งยังได้วางแบบข้าราชการไว้ด้วย หนังสือนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียนสืบต่อมาเป็นเวลา นาน นอกจากนี้ในสมัยกรุงศรีอยุธยายังมีผู้รวบรวมและเขียนตำราวิชาการไว้หลายประเภท เช่น ประวัติศาสตร์ คาราศาสตร์ โหราศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ สัตวศาสตร์ว่าด้วยตำรา ลักษณะช้างและม้า ตำราพิชัยสงคราม การศาสนา การต่อเรือ การก่อสร้าง การนวด การชกมวย การพันดาบ การแกะสลัก การเรือบด การวาดเขียน ดนตรี ตลอดจนภาษา ต่าง ๆ ทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต และภาษาของชาวตะวันออก เป็นต้น แต่เป็นที่น่า เสียหายที่ตำราเหล่านี้ได้ถูกทำลายสูญหายกระจัดกระจายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า และในสมัยนั้นยังไม่มีพิมพ์ให้แพร่หลายอีกด้วย ฉะนั้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงต้องมีการ รวบรวมและเรียบเรียงแต่งตำราขึ้นใหม่อีกมาก (ดวงเคื่อน พิศาลบุตร 2525 : 11-12)

การวัดและการประเมินผล

พระสงฆ์เป็นครูสอนนั้นจะทำการวัดและประเมินผลด้วยตัวท่านเอง และจะประเมิน ผลทุกครั้งก่อนมีการสอนบทเรียนใหม่ การวัดและการประเมินผลไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว พระแต่ละรูปต่างมีวิธีการของตัวเองโดยเฉพาะ การวัดและการประเมินผลกระทำเป็นรายบุคคล ดั่งจะเห็นได้จากชีวิตของชาววัด ที่เสฐียรโกเศศ เขียนเล่าไว้ว่า ส่วนนางคนที่ท่านรับหน้าที่ เป็นอาจารย์สอนหนังสือเด็ก มีการสอนอ่านและการเขียนหนังสือ ทำหน้าที่ต่อหนังสือให้เด็กไม่ช้า ะไรเพียงครึ่งชั่วโมงก็เสร็จ เด็กคนใดต่อไว้ให้ท่องเมื่อวานนี้ก็เอามาทวนสอบทาน ถ้าจำไม่ ได้ก็บอกให้ก่อน ถ้าเป็นเรื่องทวนบทเก่าจำไม่ได้ มาตั้งสามคราวแล้วเป็นถูกเขียนลงโทษละ นี้เป็นเพราะเด็กหลายคนชอบเล่นมากกว่าเรียน ด้วยเป็นเด็ก พอหลุดจากเรียนได้ก็ไม่ปรารถนา ท่องบ่น แผล็บหายไปที่เดียว เป็นไม่มีอยู่เรียน ถ้าอาจารย์ใจดีถึงคราวสอบทานทวนบทที่ต่อ ให้ไม่ได้ ก็ตักเตือนสั่งสอนว่าอย่าเล่นให้มากนักท่องหนังสือดีกว่า ตกเย็นราวบ่าย 5 โมงเย็นเป็นเวลาสร่งน้ำ ก่อนหน้าไปสร่งน้ำ พระที่เป็นอาจารย์ตรวจสอบเด็กที่ท่องหนังสืออีก ครั้งหนึ่ง ถ้าใครยังท่องจำไม่ได้ อาจถูกไม้เรียวตีกราดก็ได้ตอนนี้ เด็กบางคนที่ยังไม่คุ้นแก่ เรื่องอดข้าวเย็นจะรู้สึกหิวเค็ดร้อนบ้าง ต้องทนเอา ไม่กี่วันก็เคยถึงคราวบวชเป็นเณรจะได้ อดข้าวคำได้ ถ้าเป็นเด็ก ๆ เล็ก ๆ บ้านอยู่ใกล้วัดก็กลับไปกินข้าวบ้าน กินแล้วกลับวัด ถึงเวลา ท่องหนังสือราวห้าค่ำ ตอนนั้นต้องไปเที่ยวเก็บดอกไม้มาแสดงเคารพด้วย เรียกกันว่าดอกไม้ต่อ

หนังสือ ต่อเสร็จแล้วไปนั่งห้องบนของตนตามลำพัง หรือจะไปห้องรวมกันในที่แห่งเดียวหลายคนก็ได้ ห้องใต้แล้วหรือได้ข้างไม่ได้ข้างก็เล็ก มีเวลาเหลืออยู่ก็เล่นเสชาของตนไปตามภาษาเด็ก (2529 : 137-138, 140-141)

จากสภาพดังกล่าวนี้ วัดจึงยังไม่มีระเบียบในการวัดและการประเมินผลที่เป็นมาตรฐานแน่นอน ทั้งขึ้นอยู่กับพระสงฆ์ผู้เป็นครู พระสงฆ์บางรูปมีความรู้ดีและเอาใจใส่ศิษย์ ศิษย์ก็จะได้รับความรู้ดีด้วย แต่พระสงฆ์บางรูปไม่มีความรู้ดีพอและไม่สนใจในการสั่งสอน ศิษย์เหล่านั้นก็จะไม่ได้รับความรู้ดีพอ ทำให้ความรู้ที่ได้รับไม่ทัดเทียมกัน นอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับสถานที่ตั้งแห่งวัดนั้น ๆ ด้วย กล่าวคือ ถ้าเป็นวัดในกรุง การศึกษาอบรมก็จะอยู่ในระดับสูง แต่ถ้าเป็นวัดในหัวเมืองระดับการศึกษาอบรมก็อยู่ในชั้นต่ำ จึงเห็นได้ว่าการเล่าเรียนที่เป็นไปในลักษณะดังกล่าวมานี้ยังไม่เจริญ เพราะไม่มีระเบียบแบบแผนและตำราที่จะใช้สอน ไม่มีระเบียบวิธีการวัดการประเมินผลที่เป็นมาตรฐานแน่นอน เพียงแต่สอนกันไปตามความรู้ของพระสงฆ์ผู้เป็นครูเท่านั้น

สรุปสภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

สรุปได้ว่าสภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น วัดเป็นสถานศึกษาที่สำคัญที่สุด เป็นแหล่งอบรมความรู้และจริยธรรมให้แก่กุลบุตรโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทั้งด้านหลักธรรมและวิชาหนังสือพร้อมกับทำการอบรมกริยามารยาท ในขณะเดียวกันเด็กชายที่ฝากตัวเป็นศิษย์ก็ต้องคอยปรนนิบัติรับใช้พระอาจารย์ เมื่อเด็กชายมีอายุพอสมควรก็บรรพชาเป็นเณร เรียนธรรมสูงขึ้นไปอีก ทั้งยังให้การศึกษาภาษาบาลี เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการบวชเรียนเป็นพระภิกษุต่อไปเมื่ออายุครบอุปสมบทด้วย กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ว่าเป็นเครื่องเหนี่ยวนำเด็กหนุ่มมิให้ประพฤติในทางมิชอบ นอกจากนี้การบวชเรียนในพระพุทธศาสนายังถือกันว่าเป็นการทดแทนบุญคุณบิดามารดา และเป็นการเตรียมตัวเป็นคนที่สมบูรณ์ต่อไปตามคตินิยมของสังคมไทย

จริยศึกษาจึงเป็นการศึกษาที่เป็นปกติวิสัย โดยสถาบันสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ สถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันครอบครัวให้สนับสนุน ส่งเสริมทางอ้อม จริยธรรมคุณงามความดีต่าง ๆ เป็นค่านิยมพื้นฐานในสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ดังนั้นความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาจริยศึกษาจึงเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา มุ่งให้ประชาชนนำหลัก

ธรรมคำสอนมาใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งส่วนตนและประเทศชาติ เนื้อหาวิชาส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและวิชาการความรู้ต่าง ๆ ควบคู่ไปกับอบรมมโนสำนึกฝึกหัดกริยามารยาท ด้วยพระสงฆ์เป็นผู้สอนเป็นธรรมดาที่จะต้องนำความรู้ด้านปริยัติธรรมและพิธีกรรมทางศาสนาไปเผยแพร่ แทรกหลักธรรมคำสอนในวิชาการต่าง ๆ อัตราเวลาเรียนไม่แน่นอน แล้วแต่ประเภทของผู้เรียน คุณสมบัติของพระผู้สอน และสภาพที่ตั้งของวัดแต่ละแห่ง การเรียนการสอนส่วนใหญ่จะใช้วิธีการท่องจำจนขึ้นใจ ควบคู่ไปกับการอบรมกริยามารยาท การวัดการประเมินผลไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน พระสงฆ์ผู้เป็นครูสอน จะทำการวัดและประเมินผลด้วยตนเองทุกครั้งก่อนมีการสอนบทเรียนใหม่ และกระทำการวัดการประเมินผลเป็นรายบุคคล

สภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงธนบุรี

กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 พระเจ้าตากสินหรือพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถกู้เอกราชคืนจากพม่าได้ และสร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานี (พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2325) สมัยกรุงธนบุรีเป็นสมัยที่มีระยะเวลาสั้นมากเพียง 15 ปี และเป็นเวลาที่เริ่มตั้งตัวเป็นอิสระบ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย จึงทุ่มเทเวลาเพื่อการจัดการบ้านเมืองให้เข้มแข็งโดยเร็ว ต้องทำสงครามใหญ่และสงครามย่อยหลายครั้งกับพม่า พร้อมทั้งปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ ของไทย เพื่อสร้างชาติบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น ดังนั้นจึงไม่ปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวในเรื่องการศึกษาแต่อย่างใด การจัดการศึกษายังคงเป็นแบบเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือวัดและพระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษแก่ประชาชน

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ทรงโปรดให้สถาปนาและสร้างวัดพร้อมทั้งแสวงหาพระสงฆ์ที่มีคุณธรรมและความรู้ มาตั้งเป็นพระราชาคณะและเจ้าอาวาสเพื่อสั่งสอนพระปริยัติธรรมและสอนวิชาภาษาไทย ได้ทรงโปรดให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากที่ต่าง ๆ เช่น ให้อัญเชิญคัมภีร์พระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชมาคัดลอกไว้ และจากทางเหนือมาชำระตรวจสอบกับที่ได้จากนครศรีธรรมราช ทั้งยังทรงโปรดให้พระราชาคณะเสาะแสวงหาตำราต่าง ๆ ซึ่งถูกนำไปซุกซ่อนไว้ตามเขาตามถ้ำและที่อื่น ๆ เพราะกลัวพม่าจะเผาทำลายกลับมาเก็บไว้ในพระอารามหลวง เพื่อใช้ศึกษาเล่าเรียนกันต่อไป นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น 4 ตอน ในสมัยกรุงธนบุรียังมีวรรณคดีที่สำคัญอื่น ๆ อีก เช่น สุภาษิตสอนหญิง ลิลิตเพชรมงกุฏ อิเหนาคำฉันท์ โครมยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ฉะนั้นการทำนุบำรุงพุทธศาสนาในสมัยนั้นซึ่งบ้านเมืองอยู่ในระหว่างศึกสงคราม และการส่งเสริมด้านการเขียนหนังสือวรรณคดีต่าง ๆ นอกจากเพื่อเป็นการส่งเสริมสืบทอดพระพุทธศาสนาแล้วยังเป็นการส่งเสริมและให้การอบรมแก่ประชาชนไปพร้อม ๆ กันด้วย (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2525 : 14)

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สภาพทั่วไปของสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อารยธรรมของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาเกือบทุกอย่าง นับว่าเป็นอารยธรรมพื้นฐานของไทยมาจนปัจจุบัน ตั้งแต่ระบบการปกครอง ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้วางรากฐานไว้ให้ได้อย่างพร้อมมูล แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงกันบ้างตามสภาพการณที่เปลี่ยนแปลงไป แต่โครงสร้างของสังคมไทยก็ยังคงยึดถือตามแบบสังคมกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เพราะว่าสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นสมัยที่ยาวนานถึงสี่ร้อยกว่าปี จึงเป็นการวางรากฐานรูปแบบของสังคมเอาไว้อย่างมั่นคง

รูปแบบกว้าง ๆ ของลักษณะสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นไปในทำนองเดียวกับสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ที่ต้องอาศัยกำลังคนทั้งในด้านการผลิตทางการเกษตรและการป้องกันประเทศ ระบบศักดินา ยังเป็นข้อกำหนดในการจัดระเบียบสัมพันธ์ทางสังคม โดยแบ่งบุคคลในสังคมออกเป็นสองระดับ กล่าวคือ ระดับมูลนาย ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ทำหน้าที่ควบคุมกำลังคนในสังกัดของตนซึ่งจะมีมากหรือน้อยลดหลั่นตามฐานะ ให้ปฏิบัติตนในกรอบของกฎหมาย ขณะเดียวกันมูลนายก็ต้องให้ความคุ้มครองแก่คนในสังกัดในด้านการศาลและอื่น ๆ ตามที่กฎหมายระบุไว้ มูลนายจะได้รับอภิสิทธิ์ต่าง ๆ เช่น ตนเองและบุตรจะไม่ถูกลักเช่นไพร่ และสามารถแต่งตั้งผู้อื่นเป็นนายขึ้นศาลแทนตนได้ เป็นต้น ระดับสามัญชน ได้แก่ ไพร่และทาส ไพร่ คือราษฎรสามัญที่ทำหน้าที่เป็นแรงงานในการผลิต และเป็นแรงงานเกณฑ์ ทำงานโยธาให้แก่รัฐและมูลนายของตน แบ่งเป็นสามประเภทคือ ไพร่หลวง หมายถึงไพร่ที่ขึ้นต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งพระองค์จะทรงแจกจ่ายไปอยู่ในสังกัดขุนนางกรมกองต่าง ๆ และถือเป็นการสังกัดโดยตำแหน่งไม่ใช่โดยส่วนบุคคล ไพร่หลวงจะต้องเข้าเวรทำงานให้แก่รัฐหรืออาจจ่ายเงิน "ค่าราชการ" ทดแทนตามอัตราที่กำหนด ไพร่สม เป็นกำลังคนส่วนตัวของมูลนาย กล่าวคือ เป็นบุคคลที่มอบตัวอยู่ในสังกัดของมูลนายเอง หรือมูลนายเกลี้ยกล่อมเข้ามา ทำหน้าที่

รับใช้มูลนาย ถูกเกณฑ์ทำงานให้รัฐโดยผ่านมูลนายของตน ไพร่ส่วย คือ ไพร่ที่อยู่ในเขตห่างไกล ไม่สะดวกแก่การเกณฑ์แรงงานและเป็นเขตที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่รัฐต้องการใช้หรือส่งเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศ จึงเกณฑ์ให้ไพร่ในเขตดังกล่าว ส่งผลิตผลดังกล่าวเป็นส่วยแทนการเข้าเวรเกณฑ์แรงงาน สำหรับทาสนั้นเป็นสมบัติของนายเงิน อาจถูกซื้อขายโอนให้แก่ผู้อื่นได้เช่นเดียวกับทรัพย์สินสมบัติโดยทั่วไป ทาสทำงานรับใช้มูลนายของตนอย่างเต็มที่ และได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานของรัฐ (พิพาคา ยิงเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา 2529 : 7-8)

พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาประจำชาติและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงไปถึงสามัญชน พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ทรงให้การสนับสนุนบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่เมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงย้ายราชธานีมาอยู่กรุงเทพมหานคร หลังจากความวุ่นวายต่าง ๆ ในปลายรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีผ่านไปแล้ว และการศึกกับพม่าได้ผ่อนคลายลงไปบ้าง พระองค์ก็ได้ทรงทำนุบำรุงปฏิสังขรณ์และสร้างวัดวาอารามขึ้นอีก ตลอดจนทรงสวดสวดคุณแลให้มีพระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมไปประจำอยู่ที่วัด เพื่อให้วัดนั้น ๆ เป็นสถานสืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทรงโปรดให้ทำการสังคายนารวบรวมพระไตรปิฎกฉบับทอง ซึ่งใช้เป็นหลักในการพุทธศาสนาสืบมา นอกจากนั้นยังได้ทรงโปรดให้สร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นที่เก็บและอ่านค้นพระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นใหม่ คล้ายเป็นการสร้างห้องสมุดในปัจจุบัน ได้คัดเลือกพระภิกษุที่มีความรู้ตั้งเป็นพระราชาคณะ เพื่อสั่งสอนหนังสือและพระธรรมวินัยแก่พระสามเณรและกุลบุตร ให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมทุก ๆ 3 ปี และให้พวกพระราชบัณฑิตเข้ามาออกหนังสือพระ เณร ที่หอพระมณเฑียรธรรมอีกด้วย จึงนับได้ว่าหอพระมณเฑียรธรรมเป็นสถานศึกษาแห่งหนึ่ง (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2525 : 18)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ทรงส่งสมณทูตไปลังกา เพื่อสอบสวนพุทธศาสนาอันแท้จริงในประเทศนั้น เพราะไทยได้รับพุทธศาสนาจากลังกาก่อน เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับที่ไทยมีอยู่ ทรงแก้ไขวิธีสอบความรู้ของพระสงฆ์ให้ยากขึ้นเพื่อทำให้เปรียญมีความรู้ภาษาบาลีสู่สูงขึ้น เป็นการยกระดับมาตรฐานความรู้ของพระสงฆ์ให้สูงขึ้น ทรงตั้งโรงเรียนเพื่อรับจากทานแก่คนยากจน คนพิการ และภิกษุสามเณร จัดให้มีพระธรรมเทศนา สอนหนังสือวิชาการต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปด้วย ทางด้านวรรณคดีได้ทรงนิพนธ์วรรณคดีหลายเล่ม เช่น อิเหนา ขุนช้าง

ขุนแผน พระอภัยมณี สังข์ทอง เป็นต้น มีกวีที่สำคัญ เช่น สุนทรภู่ นายอินทร์นิเวศร์
กรมสมเด็จพะประมาณชิตชินโนรส (สุพัตรา ชุมเกตุ 2523 : 5)

สมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ส่งเสริม
การเรียนพระปริยัติธรรมเป็นพิเศษ เช่น ทรงสถาปนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นในวัดพระ-
ศรีรัตนศาสดาราม ทรงอุปการะเลี้ยงดูบิดามารดาของพระสงฆ์ที่สอบไล่ได้เปรียญ และโปรด
ให้จ่ายพระราชทรัพย์ช่วยบิดามารดาที่เป็นทาสของพระเปรียญที่ได้เป็นพระราชอาคันแล้วให้พ้น
จากการเป็นทาส ในรัชกาลนี้ได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากมาย และส่งเสริมให้ข้าราชการ
ประชาชนสร้างวัด โดยมีพระราชประสงค์ที่จะทำให้วัดเป็นศูนย์รวมของศิลปวิทยาการต่าง ๆ
ซึ่งคนทั่วไปจะสามารถไปศึกษาด้วยตนเองได้ จึงทรงโปรดให้จารึกวิชาความรู้ต่าง ๆ ลงใน
แผ่นศิลาประดับไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ เปรียบเสมือนวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย เป็น
สถานศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ถึง 4 สาขา คือ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรม อักษรศาสตร์
และแพทยศาสตร์ (เนตรนภิส นาควัชระ และคณะ เอกสารอักษรมานา : 274-275)

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขึ้นครองราชย์หลังจากที่ได้ทรงผนวชเป็นเวลาถึง
27 พรรษา ในระหว่างนั้นได้ทรงเล่าเรียนทางพุทธศาสตร์จนสอบได้เป็นเปรียญ 9 ประโยค
และได้ทรงเห็นความหย่อนในการปฏิบัติทางธรรมวินัยของคณะสงฆ์ จึงได้ทรงตั้งธรรมยุติกนิกาย
ขึ้นที่วัดบวรนิเวศ ซึ่งเคร่งครัดต่อการปฏิบัติทางธรรมวินัยเป็นอย่างยิ่ง วัดบวรนิเวศจึงกลายเป็น
เป็นศูนย์กลางของการศึกษาเล่าเรียนและเผยแพร่ความคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและ
วิชาการสมัยใหม่ (พนัส หันนาคินทร์ 2521 : 121-122)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นสมัยของการก่อสร้างบ้านเมืองการเสริมสร้างความ
มั่นคง ความเจริญรุ่งเรือง ความเป็นปึกแผ่นให้แก่บ้านเมือง โดยยึดถือแบบอย่างที่เคยปฏิบัติ
กันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีพระราชประสงค์จะให้พระนครใหม่รุ่งเรืองด้วยวัดวาอาราม
หรือพระศาสนา "เหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี" คือเหมือนเมื่อเช่นที่มีอยู่ในกรุงศรีอยุธยา
ดังนั้น พระราชวังก็ดี วัดก็ดี มักสร้างตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนชื่อก็มีขนานนาม
ตามที่เคยมีในกรุงศรีอยุธยา เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัด
พระเชตุพน และวัดระฆัง เป็นต้น ศิลปวัตถุสถานซึ่งสร้างทำขึ้นในสมัยนี้ ก็มีทรวดทรงสัณฐาน
ตลอดจนลวดลายที่ถ่ายแบบมาจากกรุงศรีอยุธยา อาจกล่าวได้ว่า เป็นสมัยของการฟื้นฟูส่งเสริม

ประเพณี วัฒนธรรมของชาติ ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์ของการแสดงให้เห็นถึงความเป็นปึกแผ่น ความรุ่งเรือง ความมั่นคงของราชธานีใหม่เมื่อเทียบกับกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนเพื่อธำรง รักษาไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติให้คงอยู่สืบต่อไป สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เป็นสมัยที่มีการสร้างพระอารามหลวงมากที่สุด และบทบาทของวัดไม่ได้มีความแตกต่างกันในสมัยโบราณ วัดยังเป็นสถาบันที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมไทย วัดเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชุมชน โดยที่วัด นอกจากจะเป็นสถาบันซึ่งสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เป็นที่ประกอบศาสนกิจ เป็นที่พำนักของ พระภิกษุสงฆ์แล้วยังเป็นสถาบันทางการศึกษาที่สำคัญ ทั้งในด้านการศึกษาของพระสงฆ์และฆราวาส (เนตรนภี นาควัชระ และคณะ เอกสารอัครสาเนา : 360-361)

วิมลวรรณ ทองปรีชา (2507 : 43-44) ได้กล่าวสรุปถึงการศึกษาของไทยในสมัย กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า โดยทั่ว ๆ ไปยังเป็นการศึกษาแผนโบราณ อันสืบเนื่องมาจากสมัย กรุงสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ชาวต่างประเทศที่ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทย ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มักบรรยายสภาพการศึกษาไว้ในทำนองเดียวกัน เช่น มองเซนเยอร์ บัลเลกัวซ์ (Monseigneur Pallegoix) บาทหลวงโรมันคatholic บรรยาย ไว้ว่า

.... ภายหลังหรือบางทีก่อนพิธีโกนจุก บิดามารดาส่งบุตรชายของตนไปอยู่วัด เพื่อเรียนอ่านและเขียน ณ ที่นั่นเด็ก ๆ จะช่วยพระพายเรือและรับใช้งานต่าง ๆ ส่วนพระก็แบ่งอาหารที่บิณฑบาตรได้มาให้เด็กรับประทาน และสอนหนังสือให้วันละ เล็กเล็น้อย หนึ่งหรือสองครั้ง

ส่วนเซอร์ จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) อัครราชทูตอังกฤษ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย ทรงแต่งตั้งมาเจริญพระราชไมตรีกับไทย พ.ศ. 2398 ได้กล่าวถึง การศึกษาของไทยในสมัยนั้นว่า

.... พระได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษา และโรงเรียนอยู่ติดกับวัดโดยมากย่อมเป็น ธรรมดาอยู่เองที่การสอนให้รู้คำสั่งสอน และประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นส่วน สำคัญมากของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือได้ แต่วิธีที่จะ แสวงหาความรู้ชั้นสูง สาขาใดสาขาหนึ่งมีอยู่น้อย ถึงกระนั้นก็ดี โดยเฉพาะในบรรดา ขุนนางยังใฝ่ใจเรียนวิชาเครื่องจักรกลก็ รู้จักใช้เครื่องมือเดินเรือและวิชาปรัชญา กันมาก

ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น เป็นสมัยที่มีการเรียนรู้วิทยาการและเทคโนโลยีจากประเทศตะวันตก ได้รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ เช่น รับหมอสอนศาสนาเข้ามา ทำให้ได้รับวิทยาการแพทย์แผนใหม่ การศึกษาเครื่องจักรกล การช่างต่าง ๆ ตลอดจนความรู้วิชาการสมัยใหม่ รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นทรงมีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ได้โปรดให้ส่งเครื่องพิมพ์เข้ามา เพื่อตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยขึ้นเป็นแห่งแรก ทำการพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนา และต่อมาได้พิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาขึ้นเป็นครั้งแรก พ.ศ.2401 ทั้งยังทรงเริ่มให้มีการศึกษาภาษาอังกฤษด้วย ทรงเห็นว่าการศึกษาแผนโบราณให้ความรู้ไม่เพียงพอที่จะติดต่อกับฝรั่ง ซึ่งเข้ามาติดต่อทางการค้าและทางการทูต เพื่อความปลอดภัยของชาติ จึงทรงส่งเสริมให้ข้าราชการผู้ใหญ่ศึกษาภาษาอังกฤษ พระองค์เองก็ทรงศึกษาภาษาอังกฤษด้วยกับทั้งทรงจ้างนางแอนนา เลียวโนเวน (Anna H. Leonowens) มาถวายพระอักษรแก่พระเจ้าลูกยาเธอด้วย (สุพรรณภูมิ 2523 : 5-6)

ส่วนการศึกษาของเด็กหญิงนั้น เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล ชาวอังกฤษ (ลินจง สุวรรณโภคิน แปล 2525 : 142) ได้เดินทางมายังกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2383 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทย ในด้านต่าง ๆ ไว้ และได้กล่าวถึงพวกผู้หญิงชาวสยามไว้ว่า

.... พวกผู้หญิงสยามนั้น เมื่ออยู่กับบ้านก็ได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้ใหญ่ ให้หลีกเลี่ยงกระทำการสิ่งผิดต่อศีลธรรม ให้ทำแต่สิ่งที่มีคุณธรรม เป็นแม่บ้านที่ดี....

การศึกษาของเด็กหญิงทั่วไปนั้น จึงเป็นการฝึกหัดวิชาการเรือนและการช่างฝีมือต่าง ๆ ส่วนน้อยจึงจะมีโอกาสได้ศึกษาอักษรวิธี เพราะเกรงว่าด้วยรู้หนังสือแตกฉานแล้วก็จะไปเขียนเพลงยาวโต้ตอบกับผู้ชาย ถึงผู้มีโอกาสได้เรียนหนังสือในบ้านก็แค่อ่านออกเขียนได้ แม้สตรีในราชสำนักก็เช่นเดียวกัน จะสนใจเฉพาะเรื่องที่เป็นประโยชน์ในการรับราชการฝ่ายใน เช่น ราชประเพณี ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ของฝ่ายใน การฝึกหัดกริยามารยาทของกุลสตรีชั้นสูง การหัดทำงานฝีมือพวกร้อยดอกไม้สด บักสตั้ง ฝึกหัดการบันเทิง เช่น ฟ้อนรำ เล่นมโหรี เรียนการรักษายาบาล สำหรับสตรีที่มีบรรดาศักดิ์ เช่น เป็นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หรือธิดาข้าราชการ ก็ต้องฝึกหัดหน้าที่นางพนักงานหรือนางอยู่งาน เช่น พนักงานภูษา พนักงานเชิญเครื่องราชูปโภค หรือพนักงานผลัดเวรประจำบนพระราชมณเฑียรเพิ่มเติมไปจากวิชาที่กล่าว

มาแล้ว (ทองคำ ถ้วยไม้ ๗ อยุธยา 2527 : 4) และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักนิยมส่งเด็กหญิงเข้าไปอยู่กับเจ้านายฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้มีโอกาสเปิดหูเปิดตาได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิชาความรู้ต่าง ๆ ตลอดจนกริยามารยาทและการครองตน ประเพณีนี้ได้ดำเนินมาจนตลอดรัชกาลที่ 5 (วิมลวรรณ ทองปรีชา 2507 : 45)

จะเห็นได้ว่าบทบาทของวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงเป็นสถาบันสำคัญในการให้การศึกษาแก่คนไทยทุกระดับชั้น ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน เนื้อหาสาระแบบเรียน และกระบวนการเรียนการสอน ส่วนใหญ่น่าจะเป็นแบบเดียวกับสมัยอยุธยา เพราะเป็นระยะของการสร้างบ้านเมืองใหม่โดยมีจุดประสงค์สำคัญที่จะให้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาในยามปกติ ประกอบกับคนในสมัยนั้นส่วนใหญ่อีกก็เป็นคนร่วมสมัยกับตอนปลายสมัยอยุธยา และวัดที่เป็นแหล่งศึกษาโดยเฉพาะวัดที่จะสอนหนังสือได้นั้น มักเป็นวัดในเขตชุมชนที่มีผู้คนอยู่หนาแน่น และมีพระภิกษุที่มีความรู้ทางหนังสือไปประจำอยู่ จากสภาพสังคมโดยทั่วไปในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวข้างต้น จึงสามารถวิเคราะห์สภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาได้ดังต่อไปนี้

สภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความมุ่งหมาย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดยังเป็นสถานศึกษาขั้นพื้นฐานแก่เยาวชนของชาติ พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ นอกเหนือจากเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือและอบรมศีลธรรมจรรยาอีกด้วย รัฐจะให้การสนับสนุนส่งเสริมทางอ้อมด้วยการให้การทํานุบำรุงพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ กล่าวคือการทำพระมหากษัตริย์ทรงทำการศึกษาปฏิบัติหรือสร้างวัดวาอารามเท่ากับเป็นการเพิ่มและขยายโรงเรียนให้มากขึ้น การที่ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ และการสังคายนาพระไตรปิฎกอันเป็นรากฐานของพระพุทธศาสนานั้นก็เท่ากับเป็นการสนับสนุนสร้างคุณภาพของครู ด้วยเหตุว่าเมื่อพระภิกษุสงฆ์มีความรู้ในพระธรรมวินัยและวิชาการต่าง ๆ แดกจนยอมทำให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น

การที่รูปแบบการศึกษาอักษรวิธียุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงเป็นการเล่าเรียนกับพระที่วัดเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นว่าค่านิยมของสังคมในสมัยนั้นคงให้ความสำคัญเคารพยกย่องพระว่าเป็นผู้รู้ในหนังสือของชุมชน ดังนั้นลักษณะการเรียนหนังสือกับพระที่วัด จึงเอื้อต่อการปลูกฝังค่านิยมและคุณธรรมพื้นฐานโดยอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ปฏิบัติควบคู่ไปกับ

การเรียนการสอนในชีวิตประจำวัน การเคารพกราบกรานและปรนนิบัติพระที่เป็นอาจารย์ด้วย กริยามารยาทอันสุภาพเรียบร้อย ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่ไปกับการเรียนหนังสือ ได้ช่วยปลูกฝัง ค่านิยมในการเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ การเรียนกับพระในวัดและห้องบทธสวคมนตรีให้พระอยู่เป็นประจำ ย่อมทำให้เด็กคุ้นเคยและผูกพันกับพุทธศาสนา ลักษณะการเรียนแบบกลุ่มย่อยและต่อ หนังสือเป็นรายตัวตลอดจนการมีระบบลงโทษควบคู่ไปด้วย ทำให้ครูมีทั้งพระเดชและพระคุณ ต่อศิษย์ ศิษย์จะผูกพันและเคารพเชื่อฟังตลอดไปแม้จะจบการศึกษาไปแล้ว (พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา 2529 : 43-46)

ส่วนประเพณีการบวชเรียนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะเห็นได้ว่าชนชั้นผู้นำส่วนใหญ่จะบวชตามประเพณีนิยมเพียงพรรษาเดียว โดยมีได้มุ่งการศึกษาทางคันถธุระอย่างลึกซึ้ง เพราะต้องอาศัยการศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจัง ซึ่งต้องใช้เวลานาน เหตุนี้ชนชั้นผู้นำส่วนใหญ่ จึงมุ่งศึกษาวิปัสสนาธุระ ซึ่งไม่ต้องอาศัยความรู้ภาษาบาลีมากนัก และยังได้ประโยชน์ตามสมควร สำหรับการศึกษาระยะสั้น เช่น เรียนรู้วิธีทำจิตใจให้สงบ รู้จักควบคุมกิริยาอาการและการ ดำเนินชีวิตของตนในสังคม สำหรับสามัญชนนั้น ปรากฏว่าจะมีจำนวนหนึ่งซึ่งใช้เวลาในการบวช เรียนนานเพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อมีการส่งเสริมการศึกษาด้านนี้ อย่างมากในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวมาแล้ว พิจารณาได้ว่าการศึกษาที่สามัญชนจำนวนหนึ่ง ได้อุทิศตนให้กับการศึกษาปริยัติธรรมอย่างจริงจังเป็นเพราะการสอบได้เป็นพระเปรียญเป็นหนทาง หนึ่งของการเลื่อนฐานะทางสังคม จึงเป็นโอกาสสำหรับสามัญชนที่มีความรู้ความสามารถและรัก ความก้าวหน้า ขณะที่ชนชั้นนำมีโอกาสเข้ารับราชการตามเชื้อสายวงศ์ตระกูลอยู่แล้ว โดยไม่ จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาทางด้านศาสนาอย่างลึกซึ้ง (พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์-พัฒนา 2529 : 73-75) ดังจะเห็นได้จากประเพณีบรมบุตรแบบไทย ที่เจือ สตะเวทิน (2515 : 21) เขียนไว้ในคติไทย หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพร้อยตรีอรุณ พานิชกุล ความตอนหนึ่งว่า... ยังมีอีกวิธีหนึ่งที่เด็กบ้านจะกลายมาเป็นเด็กวัด เรื่องนี้มักเกี่ยวกับการเทศน์ ธรรมกถึกบางรูปเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง ชาวบ้านเกิดเลื่อมใสศรัทธาแก่กล้า ยกบุตรชายของตนติด กัดเทศน์ก็มี พระธรรมกถึกท่านก็รับเด็กนั้นมาเป็นเด็กวัด บรมสั่งสอนจนได้บวชเรียนและสึก ออกไปรับราชการ ได้ตำแหน่งสูง ๆ มียศฐาบรรดาศักดิ์ เป็นถึงเจ้าพระยาก็มี สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นี้ก็มี "เจ้าพระยากัดเทศน์" อยู่หลายราย

แต่อย่างไรก็ตามการอาศัยการบวชเรียนเพื่อเป็นการเลื่อนฐานะทางสังคมนั้นก็มิใช่จักกัคคอยู่บ้าง เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดให้พระที่ลาสิกขาบทเข้ารับราชการได้แต่ในหน่วยงานเพียง 5 กรมเท่านั้น ซึ่งจะเห็นได้จากประกาศพระสงฆ์ที่จะสีกมารับราชการ พ.ศ. 2397 (องค์การตำครุสภา 2528 : 60-62) ความตอนหนึ่งว่า ครั้นบัดนี้พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญ บางองค์ที่เป็นโลกัษณาสัย ใจมักบวบแสวงหาแต่ลาสิกขาการแลศถ่ายเดียว เทียบพระจบฝากตัวในเจ้าขุนนางไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นมีบุญวาสนา จะช่วยกราบทูลพระกรุณาให้สีกออกมาเป็นขุนนาง ในตำแหน่งมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า แห่งใดแห่งหนึ่งได้ ก็ซึ่งพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญรูปใดคิดดั่งนี้ นั้นคงไม่สมประสงค์แล้ว อย่าคิดเลยเหนื่อยเปล่า เพราะว่าจะต้องพระราชาประสงค์แต่คนที่มิชาติตระกูลเป็นบุตรขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า ไม่ต้องพระราชประสงค์คนชาววัดเป็นพระยา พระ หลวง ขุนหมื่น ในกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมท่า พวกชาววัดนั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการ กรมราชบัณฑิต กรมสังฆการีเท่านั้น ซึ่งชาววัดที่มีโช่บุตรมีชาติตระกูลคิดเลือกสนไปในกรมอื่น ๆ นอกจาก 5 กรมนี้แล้วไม่ได้เลยเป็นอันขาด....

ด้วยเหตุนี้จึงพอจะสรุปได้ว่าความมุ่งหมายของการศึกษาจริยศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากจะเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและการปลูกฝังศีลธรรมจรรยาโดยอิงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแล้วยังมุ่งรับใช้บ้านเมืองด้วยการรับราชการตามสถานภาพทางสังคมของแต่ละบุคคลอีกด้วย

เนื้อหาวิชา

วัดเป็นแหล่งรวมชีวิตและจิตใจของผู้คนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น อิทธิพลความเชื่อที่ครอบคร้วได้รับการถ่ายทอดจากวัด มีส่วนกำหนดความสัมพันธ์ตลอดจนกระทั่งความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต และสังคมของคนในครอบคร้ว ความคิด วิถีปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาดังกล่าวถูกอบรมผ่านลงมาให้กับสมาชิกในครอบคร้วอีกทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันพุทธศาสนา และสถาบันครอบคร้ว จะร่วมกันถ่ายทอดความรู้ทุก ๆ ด้าน แม้แต่วิชาเฉพาะในการประกอบอาชีพ โดยสถาบันที่มีบทบาทในการให้การศึกษาได้ในระบบกว้างคือ วัดและครอบคร้ว สำหรับวัดการถ่ายทอด

ความเชื่อนี้เป็นไปในรูปของการเทศน์แสดงธรรม การสื่อสารด้วยภาพศิลปกรรมในวัด ซึ่งเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติ ชาดก และวรรณกรรมพุทธศาสนา สถาบันครอบครัวจะถ่ายทอดความรู้ในเรื่องอาชีพสืบทอดกันมา ส่วนวิธีการศึกษาแบบอักษรวิธที่ใช้ตัวอักษรเป็นการสื่อสารความรู้ความเข้าใจในสิ่งสมรรถนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเรื่องการจารึกเรื่องราวทางอาณาจักรและความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น พระราชพงศาวดาร พระไตรปิฎก ภูมิภีร์พุทธศาสนา วรรณกรรมพุทธศาสนา ประวัติของวัดและชุมชน โดยเรื่องเหล่านี้จะถูกบันทึกในหนังสือสั่งราชการ สารตรา ใบบอก ปฐมโหร และวรรณกรรมในราชสำนัก เรื่องเหล่านี้จะได้รับการถ่ายทอดให้ชนชั้นนำที่มีหน้าที่ในการปกครองประเทศ การศึกษากฎเกณฑ์และเนื้อหาตามการศึกษาอักษรวิธีนับตั้งแต่การอ่าน เขียนภาษาไทย ไปจนถึงขั้นการแต่งคำประพันธ์และรู้หลักเกณฑ์ศัพท์ ภาษามคธ-บาลี จนถึงขั้นอ่าน การแปลคัมภีร์พุทธศาสนาที่จารึกเป็นอักษรขอม-บาลีได้นั้น เป็นการกำหนดความสามารถในการเรียนรู้และเข้าใจพุทธศาสนาในระดับต่างกัน กล่าวคือ ความเข้าใจขั้นสูง คือการที่สามารถค้นคว้าและถ่ายทอดหลักธรรมจากคัมภีร์พุทธศาสนาต่าง ๆ ได้ รองลงมาคือ ความสามารถในการตีความและทำความเข้าใจวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่น มหาชาติได้ ความเข้าใจพุทธศาสนาในขั้นรองลงมาคือ การเรียนรู้หลักจริยธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติสำหรับบุคคลด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถศึกษาได้จากวรรณกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น (ชุตินา อ่อนละม้าย : 42-44)

เกี่ยวกับเนื้อหาหลักสูตรการอบรมตามแบบไทยสมัยก่อน เจือ สตะเวทิน (2515 : 21-26) ได้เขียนเอาไว้ในคติไทย ความตอนหนึ่งว่า การศึกษาอบรมตามแบบไทยสมัยก่อน จะเห็นได้ว่าคนโบราณอบรมลูกหลานทั้งทางพุทธิศึกษา พลศึกษา หัตถศึกษา และจริยศึกษา โดยพระจะสอนตั้งแต่การเรียนภาษาไทย ขอม บาลี คำนวน วิชาชีพ และวิชาทางศาสนา ทางกายก็ตีเจริญด้วยการทำงานหนัก การออกกำลังกายด้วยวิธีการต่อสู้ป้องกันตน เช่น มวย และกระบี่กระบอง ทางอารมณ์ก็รู้จักแพ้รู้จักชนะ ในด้านจริยศึกษา เราพอจะเห็นหลักการอบรมจากวัดหลายประการ เช่น เบื้องแรกสอนให้รู้จักมีสัมมาคารวะและเชื่อฟังครูอาจารย์ สอนให้เด็กรู้จักที่สูงที่ต่ำ รู้จักฐานะของตัวเองว่ายังอยู่ในวัยเยาว์ควรประพฤติอย่างไร เด็กวัดต้องยอมรับคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์อย่างเคร่งครัด อยู่ในระเบียบวินัยตลอดเวลา หลักสูตรศีลธรรมหรือหลักสูตรทางศาสนาของเด็กวัดนั้น มีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ภาคทฤษฎีคือการเรียนรู้ทางพุทธศาสนาขั้นต้น ภาคปฏิบัติคือประเพณีการบวชเรียน เมื่อเด็กไปอยู่วัดนั้นพระจะ

สอนความรู้ขั้นต้นทางศาสนา คือให้รู้จักสวดมนต์ไหว้พระเป็นเรื่องแรก มักเริ่มต้นสวดมนต์ด้วย "การตั้งโม" เมื่อคล่องแล้วก็ต่อยอดด้วยการคุณพระรัตนตรัย หลังจากนั้นจึงท่องพาหุ และ บทอื่น ๆ การท่องบทสำหรับอาราธนาพระในการทำบุญในโอกาสต่าง ๆ เช่น อาราธนาสี่ล อาราธนาธรรม คำถวายสังฆทาน คำถวายสลากภัต คำถวายข้าวสาร และบทกรวดน้ำ เป็นต้น หลักสูตรนี้ทำให้เด็กวัตรู้เรื่องทางศาสนาเป็นขั้นต้น คือเข้าใจพุทธประวัติตามสมควร และสามารถทำพิธีทางศาสนาอย่างง่าย ๆ ได้

เมื่อพิจารณาถึงแบบเรียนที่ใช้กันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น สุนีย์ อัครศาสตร์ (2526 : 14) กับ กฤษณา สินไชยและ รัตนา ภาษาฤทธิ์ (2520 : 5-9) ได้กล่าวถึงความ เป็นมาของแบบเรียนไว้ว่า การเรียนในขั้นต้นเป็นการฝึกหัดอ่าน เขียนสระ พยัญชนะ แจก แม่ตัวสะกด ไม่มีหนังสือเรียน ครูต้องสอนแบบต่อตัวหนังสือด้วยการคัดลอกแม่แบบตัวอักษรให้ นักเรียนท่องจำให้แม่นยำ หลังจากท่องจำตัวได้แล้วก็เริ่มใช้แบบเรียน ซึ่งครูจะคัดลอกตัวอักษร จากต้นฉบับให้อ่าน หนังสือแบบเรียนขั้นต้นคือ ประถม ก.กา ต่อมาเป็น ประถม ก.กาหัดอ่าน ใช้คู่กับประถม ก.กา เป็นแบบฝึกหัดอ่านให้คล่องตามแม่ตัวสะกดต่าง ๆ 6 แม่ ต่อจากนั้นใช้ หนังสือเรียน ปฐมมาลา ของพระเทพโมลี (ฟิ่ง) วัดราชบูรณะ หรือ จินตามณีเล่ม 1 ของ พระโหราธิบดี นำมาใช้ควบคู่กันไป นอกจากนี้ยังมีจินตามณีเล่ม 1 แต่ทำให้ง่ายขึ้น และอักษร- นิตติ ของพระอมราภิกษิต (เกิด อมโร) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส เมื่ออ่านหนังสือแตกแล้ว ก็อ่านสัพพัญญู สือโค จันทโครบ สังข์ทอง กากี พระฉันทน์ สวัสดิรักษา ที่สูงขึ้น ไปถึงขั้นวรรณคดีก็อ่าน อนิรุทธคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ตำราพิเศษศึกษา ได้แก่ ตำราโหร หมอดู ตำราหมอยา ตำราวิชาเลขโจทยคำชาย ตำราวิชาช่างทอง วิชาเสมียน และยังมีตำราหนังสือขอม ซึ่งเรียกว่าเรียนมาลี คือ การเรียนเขียนตัวขอม อ่านคัมภีร์ต่าง ๆ และ เรียนแปลจนจบพระคัมภีร์ตามที่กำหนด

หากพิจารณาถึงเนื้อหาวิชาที่เรียนกันในแบบเรียนต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่ามี การสอดแทรกหลักธรรมคำสอน หลักการปฏิบัติฝึกรบมกริยามารยาทต่าง ๆ ไว้ควบคู่กับวิชา ความรู้ด้านอักษรวิธี ยกตัวอย่างเช่น ในหนังสือ ประถม ก.กา หัดอ่าน (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ 2521 : 43-48) ซึ่งเป็นหนังสือฝึกการอ่านต่อเนื่องจากประถม ก.กา เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ การสะกดการันต์เป็นคำ ๆ ไป โดยนำเอาคำของแต่ละแม่ ตั้งแต่แม่ ก กา ถึงแม่เกย มารวม

ไว้เป็นบท ฯ คำประพันธ์ในแม่หนึ่ง ฯ ว่าด้วยเรื่องต่าง ฯ เป็นเรื่อง ฯ ไป คือ

แม่ ก.กา ว่าด้วยการไหว้ครู คือ ไหว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไหว้บิดามารดา
ครูอาจารย์ และขอไม่ให้คนมีอคติ คือ โลก โกรธ หลง มาครอบงำจิตใจ โดยขึ้นต้นว่า

นะโมข้าจะไหว้	วระไตรระตะนา
ใส่ไว้ในเกษา	วระบาทะมณี
คุณะวระไตร	ข้าใส่ไว้ในเกษา
เคชะพระมณี	ขอย่ามีที่โทษา
ข้าขอยอชูลี	ใส่เกษาไหว้บาทา
พระเจ้าผู้กรุณา	อยู่เกศาขอย่ามีโทษ
ข้าไหว้พระสละธรรม	ที่ลี้ล้าคำภีร์ใน
ได้ครูรู้เข้าใจ	ขอย่าได้มีโรคา
ข้าไหว้พระภิกษุ	ที่ได้ลูกแกโสคา
ไหว้พระภิกษาคา	อะระหาธิบตี

๑ ล ๑

แม่กน สอนให้ผู้เรียนสนใจในการเรียน หมั่นเขียนหมั่นท่องจำ และเชื่อฟังพ่อแม่

คู่รากุมาร	เล่าเรียนเขียนอ่าน	อาจารย์ว่ามา
อาศัยแต่เพียง	เล่าเรียนนั้น	ถ้าใครอุส่าห์
อย่าหนีขี้คร้าน	เล่าเรียนเขียนอ่าน	อ่านว่าตาตุ
จะเล่นเย็นเช้า	หมั่นเข้ามาดู	ชาญเซนเจนหู
จะเขียนเรียนร่ำ	อย่าถลัดล้า	ขู่ว่าคำตี
อย่าว่าอันไป	ว่าไรให้ตี	จำคำว่าตี
		อย่าว่าอุ๊อู้
		จู้จี้ไฟ

๑ ล ๑

แม่กบ สอนให้นักเรียนไม่ลบหลู่ครูอาจารย์ ให้เอาใจใส่ในการเรียน ไม่หนีเรียน

ว่าข้อต่อกลอนสอนใจ

สลับครบไว้

อย่าพันอย่าเพี้ยนเคลื่อนคลา

ว่าเป็นธำม์เนียมเปรียบมา

อย่าหลู่ครูบา

อภิวาทให้ไว้พระอาจารย์

เล่าจบบนอบกราบกราน

วันทาอาจารย์

ให้ไหว้กราบกรานกระดานครู

๑๗๑

แม่กก กล่าวถึง เครื่องหมายต่าง ๆ ในภาษาไทย การใช้ไม้เอก ไม้โท และตัวสะกดต่าง ๆ

แม่กง สอนให้เล่าเรียนวิชาในขณะที่เป็นเด็ก เมื่อโตขึ้นจะได้ทำมาหากินเลี้ยงชีพ

กูรากุมาร

แสวงหาอาจารย์

เล่าเรียนวิชา

ให้ลูปรุปรอง

ทางการศึกษา

สำหรับวิชา

กุมารทั้งผอง

ครั้งว่าใหญ่กล้า

พึงให้แสวงหา

ทรัพย์สินเงินทอง

ทำนาทำไร่

ใจตรึกนึกปอง

ให้มีเงินทอง

สิ่งของบริวาร

ทรัพย์นั้นมีใกล้

ใครบัญญัติไว้

หาได้บนาน

แวนแคว้นแดนดิน

มีสิ้นทุกสถาน

ผู้ใดใจคร้าน

บพานพนา

๑๗๒

แม่กต กล่าวถึง การปฏิบัติต่ออาจารย์ เช่น จักข้าวจักน้ำให้อาจารย์ ทำความสะอาด
 วิวาอาราม และสอนให้รู้จักเตือนสติตนเอง

จงสัคตรับฟังอย่างนาน	ปฏิบัติอาจารย์
ที่ท่านจะอยู่ครุณา	
จงนั่งฟังตั้งใจรักษา	ท่านผู้ครูบา
เรียกหาจงนั่งฟังดู	
นั่งนั่งฟังสัคตรับหู	อย่าเล่นเขม้นอยู่
นั่งดูเคารพขบฉัน	

ฯลฯ

แม่กม ให้รู้จักปฏิบัติตามศีล 10 ประการ

ตั้งข้อต่อใหม่	อ่านอื่นขึ้นไป	คิดใส่ให้ชั้น
ว่าในสิกขา	ศีลสิบอัน	บทธา
อย่าได้ประหาร	ฆ่าสัตว์ล้างผลาญ	จัดสรรพ์
พระเณรอย่าทำ	จะขาดสิกขา	ตั้งแต่ปาณา
อทินนาทาน	แปลว่าวิตถาร	ชีพม้วยมรณา
อย่าได้ลักทรัพย์	อันเจ้าของมี	อย่ามาฆ่าตี
	เวระมะณี	อ่านตามบาฬี
		เว้นว่าอย่าทำ

ฯลฯ

แม่เกย ว่าด้วยความเกียจคร้าน อันเป็นต้นเหตุให้อ่านเขียนไม่ได้ และต้องถูกทำ

โทษ

นะโมแล้ว ก ข	เสียคืนสอเป็นกอบก่า
เขียนผิดคิดจึงมั่งง่า	จำใจอยู่รู้เมื่อไร
ปากว่าตาเม็นจี้	ทิ้งตามมีจิตไป
ซีเปล่าเล่าเล่นไป	ไม่ถูกตัวท้าวกระค่าน
เห็นฉบับจับเขียนดู	ค้นหัวหูครุรำคาญ
ไม่เขียนเวียนไปถาน	อ่านมื่ออกบอป่วยมา

เดินกลางทำอย่างปวด
อึดอึดครัดท้องมา

หน้านิ้วนวดปวดหนักหนา
ว่าพันเพื่อนเลื่อนเปื้อนไป

ฯลฯ

แบบระคนมาตรา คือ นำมาตราทั้งหลายมาแต่งรวมกันเป็นบท ๆ บทหนึ่ง ๆ ก็ว่าด้วยเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องนก ตันไม้ ภูเขา ปลา คำสอนให้เด็กประพฤติดีประพฤติชอบ ให้สนใจในการเล่าเรียน ก็ถึงคุณครูอาจารย์ในตอนท้ายเป็นความรู้เกี่ยวกับการนับวันเดือนปีตั้งตัวอย่างเช่น

เคารพนบนอบ	สิ่งใดไม่ชอบ	อย่าควรทำไป	
เดินเห็นลูกนั่ง	ต่อหน้าผู้ใหญ่	ระวังระไว	ก้อยค้อมถ่อมตัว
ผู้ใหญ่เดินมา	อย่าเสียดขึ้นหน้า	ชาติช้าคนชั่ว	
สู่เจ้าจงจำ	บาปกรรมติดตัว	นักปราชญ์ท่านหัว	เยาะเย้ยโยไฟ
ท่านสนทนา	อย่าสอดเจรจา	แก่งแย่งแก่งไป	
เห็นข้อใดผิด	จึงค่อยถามไถ่	เรื่องราวจะได้	เป็นคำโบราณ
แม้ถึงเพื่อนฝูง	อย่าทำทนายยุ่ง	เจรจาหักทนาย	
รักษาน้ำใจ	ไว้ให้นานาน	ถ้าเข้าเป็นพาล	เจ้าเอาตัวหนี
เพื่อนอันสนิท	เพื่อนคู่ชีวิต	เร่งคิดจงดี	
ของเขาเขารัก	อย่ามักยินดี	มักเป็นราศี	หมองน้ำใจกัน

ฯลฯ

หรือแม้แต่วรรณคดีที่อ่านกันในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยังมีการปลุกฝังแนวคิดความเชื่อในทางพุทธศาสนา และการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา กริยามารยาทไว้ด้วยกันดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมของสุนทรภู่ ผู้เป็นกวีที่มีชีวิตอยู่ถึงสี่แผ่นดิน คือเกิดในสมัยรัชกาลที่ 1 มีชื่อเสียงลือเลื่องในสมัยรัชกาลที่ 2 ตกยากได้รับความทุกข์ในสมัยรัชกาลที่ 3 สิ้นเคราะห์และถึงแก่กรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 สุนทรภู่ได้ผลิตรวมทั้งบทที่ทรงคุณค่าเป็นที่ยอมรับเผยแพร่กันต่อ ๆ มาทุกยุคทุกสมัย (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต 2529 : 64.300) อาทิเช่น สวัสดีรักษาคำกลอน ซึ่งเดิมเป็นภาษาบาลีครั้งกรุงศรีอยุธยา มีชื่อว่า สวัสดีรักษาคำฉันท์ สุนทรภู่นำมา

แต่งใหม่เป็นคำกลอน เป็นการแนะนำข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อความเป็นสิริมงคล รู้จัก
 ดำเนินชีวิตและปฏิบัติตนต่อสิ่งคมอย่างมีความสุข ให้ความรู้ในด้านสุขภาพอนามัย สังคมศึกษา
 การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม และคุณธรรมต่าง ๆ (มงคล สุวรรณเมฆ 2529 : 118-122)
สุภาษิตสอนหญิง หรือสุภาษิตสอนสตรี ซึ่งเป็นข้อแนะนำการประพฤติปฏิบัติของสตรีไทยที่จะได้
 รับการยกย่องว่าเป็นกุลสตรี นับตั้งแต่เกิดเป็นหญิงจนถึงการเลือกคู่ การดำรงชีวิตในฐานะ
 ภริยาและแม่ คำสอนรวมไปถึงกริยามารยาทในการเดินนั่งต้องให้มั่นคงไม่ให้ล้มท้าวร้าย
 ไม่ให้ข่มขู่สามี สอนให้ทราบว่าสิ่งใดไม่ดีไม่ควรปฏิบัติ และแนะนำข้อที่ควรนำไปปฏิบัติ (คณะกรรมการ
 การอำนวยการโครงการฉลอง 200 ปี สุนทรภู์ 2529 : 76-77) เพลงยาวถวายโอวาท
 เป็นคำสอนของครูให้ศิษย์ มีสุภาสิตโบราณ คติธรรมต่าง ๆ ให้แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของ
 ผู้นำที่ดี เช่น มีความรู้กว้างขวาง มีใจหนักแน่น มีวาจาสัตย์ อ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักปกครอง
 คน รักศักดิ์ศรีวงศ์สกุล ชยันใฝ่หาความรู้ ปฏิบัติธรรมและยึดมั่นในศาสนา สุภาสิตโบราณ
 และคติธรรม เช่น การคบมิตร การพูดจา ความเอื้ออารี ความซื่อสัตย์ ความรู้ใช้ให้
 เป็นประโยชน์ อำนวยเงิน ความรักระหว่างศิษย์กับครู ความรักระหว่างพี่น้อง (มงคล
 สุวรรณเมฆ 2529 : 118-122) พระไชยสุริยา เป็นแบบสอนอ่านคำในมาตราต่าง ๆ
 สุนทรภู์แต่งในรัชกาลที่ 3 ต่อมาในรัชกาลที่ 4 พระยาศรีสุนทรโวหาร ได้นำมารวมไว้ใน
 หนังสือแบบเรียนหลวงมูลบทบรรพกิจ เนื้อเรื่องกล่าวถึงบ้านเมืองที่มีกษัตริย์ปกครองได้รับความ
 ร่มเย็นเป็นสุขดี ต่อมาบรรดาเสนาอำมาตย์ประพฤติน่าตำหนิองครองธรรมบ้านเมืองจึง
 ได้รับความเดือดร้อนน้ำท่วม กษัตริย์และมเหสีพร้อมข้าราชการบริพารลงเรือใหญ่หลบภัย เกิดพายุ
 เรืออัปปาง ไปติดชายฝั่งได้รับความทุกข์ยากลำบากมากจนพระอินทร์เสด็จลงมาสั่งสอนธรรม
 ปฏิบัติ กษัตริย์และมเหสีจึงผนวชเป็นฤาษีอยู่ในป่า (คณะกรรมการอำนวยการโครงการฉลอง
 200 ปี สุนทรภู์ 2529 : 68-69)

จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้หลักจริยธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติอันดีงาม สำหรับบุคคลในสังคม
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากจะได้ศึกษาโดยตรงจากวัดโดยพระสงฆ์แล้ว ยังสามารถศึกษา
 ได้จากวรรณกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น ด้วยแก่นและเนื้อหาสาระของการเขียนวรรณกรรม
 รัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับจักรวงศ์ที่มีการดำเนินเรื่องชี้ให้เห็นพฤติกรรมของตัว
 ละครอันเกิดจากบุญและกรรมของตัวละครนั้น (วารุณี โอสภารมย์ 2524 : 26) ดังนั้นใน
 เรื่องของเนื้อหาวิชาจึงเป็นเรื่องราวของพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอน และการอบรม

ศีลธรรมจรรยา กริยามารยาท ตลอดจนข้อพึงปฏิบัติต่าง ๆ ที่ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่าง
สงบสุข ควบคู่ไปกับการศึกษาวิชาการต่าง ๆ

กระบวนการเรียนการสอน

จะเห็นได้ว่าลักษณะของการศึกษาเล่าเรียนในวัดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตาม
ที่มองเซญอร์ บัลเลอกัวซ์ (Monseigneur Pallegaix) และเซอร์ จอห์น บาวริง (Sir
John Bowring) ได้เขียนเล่าไว้ นั้นเหมือนกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ลาลูแบร์ได้เล่าไว้เช่นกัน
บทบาทของวัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงเป็นสถาบันสำคัญในการให้การศึกษาแก่คนไทย
โดยทั่วไป โดยมีจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน เนื้อหาสาระ แบบเรียนและวิธีการต่าง ๆ
น่าจะเป็นแบบเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะเป็นระยะของการสร้างบ้านเมืองใหม่ โดยมี
จุดประสงค์สำคัญที่จะให้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาในยามปกติ ทั้งคนไทยสมัยนั้นส่วนใหญ่ก็เป็น
คนร่วมสมัยกับตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากโบราณศึกษา ที่รวบรวม
โดยพระยาปริยัติธรรมธาดา และประวัติการศึกษาสมัยก่อน ที่รวบรวมโดยพระยาอนุมา-
ราชชนน พอจะสรุปได้ว่า ลักษณะการเรียนการสอนไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างวิชา จะแยกสอน
เป็นวิชา เมื่อเรียนวิชาหนึ่งจบแล้วจึงเริ่มเรียนวิชาอื่นต่อไป แบ่งนักเรียนออกเป็นพวก ๆ
ตามความยากง่ายของบทเรียน โดยเรียนจากง่ายไปหายาก สอนเป็นรายบุคคล เรียกว่าการ
ต่อหนังสือ ครูใช้ไม้บรรทัดขนาดใหญ่อัดต้นฉบับของบทเรียน เพื่อให้นักเรียนใช้คู่เป็นแบบใน
การเขียน อุปกรณ์ของนักเรียนส่วนใหญ่จะมีกระดานสำหรับเขียน ไม้บรรทัด และดินสอที่ทำ
ด้วยดินหรือหินชนิดอ่อน ส่วนพวกที่มีความรู้ขึ้นมาจะมีหนังสืออ่านเป็นเรื่อง เช่น เรื่องเทศน์
เรื่องปรมัตถ์ หรือเรื่องอื่น ๆ สุดแต่จะมีการเรียนการสอนในแต่ละวันเริ่มตอน 8.00 น.
นักเรียนบางส่วนจะพักตอนประมาณ 10.00-10.30 น. เพื่อให้ไปเตรียมอาหารจัดสำหรับถวาย
อาหารเพล นักเรียนจะหยุดเรียนทั้งหมดเวลา 11.00 น. และเริ่มเรียนใหม่ในช่วงบ่าย
เป็นการท่องบ่นด้วยตนเองตามลำพัง จนประมาณ 14.00 น. พระอาจารย์จะตื่นจากจำวัด
มาสอบทานและต่อหนังสือให้ จนเย็นจึงเลิกเรียน บางวัดจะมีการต่อหนังสือกลางคืนด้วยขึ้น
อยู่กับความสามารถและสติปัญญาของนักเรียนว่าจะเรียนได้กี่มากน้อยเพียงไร

และเป็นที่น่าสนใจว่าเนื้อหาในหนังสือประถมมาลา (พิพาคา ยังเจริญ และสุวดี ฌนประสิทธิ์พัฒนา 2529 : 53) ได้มีการอธิบายวิธีการศึกษาเล่าเรียนให้ได้ผลดี ด้วยการฟัง การคิด การถามและการเขียน นับได้ว่าเป็นวิธีการใหม่แตกต่างจากการเน้นความสามารถ ในการท่องจำดังแต่ก่อนแต่เพียงอย่างเดียว ดังข้อความในหนังสือที่ว่า

..... เริ่มเรียนให้เร่งรู้	ทั้งสี่องค์ประมาดหมาย
หนึ่งฟังอย่าฟังคาย	ให้ตั้งจิตรกำหนดจำ
หนึ่งให้อุสสาหะ	เอาจิตรคิดพินัยคำ
หนึ่งห้ามอย่าเอือนอ้า	จนใดให้เร่งถาม
หนึ่งใจให้มั่นหมาย	ลิขิตข้อสุขุมความ
พร้อมองค์จึงทรงนาม	ว่าศิษย์แท้ที่ศึกษา

นอกจากนี้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญและให้การสนับสนุน ส่งเสริมในเรื่องการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์เป็นอย่างมาก ทำให้พระที่ได้มีโอกาส ศึกษาเล่าเรียน มีความรู้ดีขึ้นทั้งพระไตรปิฎก ภาษาบาลีและภาษาไทย แม้ว่าการสอบพระ ปริยัติธรรมจะเป็นการสอบปากเปล่าไม่มีการเขียน แต่ในช่วงเวลาเตรียมตัวนั้นคงมีการทวนค้น ความรู้ทั้งอักษรวิธียุคไทยและบาลี เพื่อให้สามารถแปลได้ถูกต้องที่สุด ด้วยเหตุนี้อาจสรุปได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ พระสงฆ์อย่างน้อยที่สุดก็ในเขตกรุงเทพมหานคร มีความรู้ทาง อักษรวิธียุคขึ้น และในฐานะที่พระเป็นผู้สั่งสอนอักษรวิธียุคให้แก่กุลบุตรก็น่าจะเป็นเหตุให้การเรียน การสอนมีคุณภาพมากขึ้นด้วย (พิพาคา ยังเจริญ และสุวดี ฌนประสิทธิ์พัฒนา 2529 : 62-63)

สำหรับการศึกษาของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระเจ้าลูกเธอมีการศึกษาแตก ต่างไปต่างหาก คือเรียนกันในพระบรมมหาราชวัง ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ ทรงเล่าไว้ในหนังสือความทรงจำที่ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2506 หน้า 9-10 (อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์ 2512 : 20-21) ความว่า การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ ดูเหมือนจะมีระเบียบมาแต่ รัชกาลที่ 1 (บางที่จะตามอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา) ใช้มาจนในสมัยเมื่อฉันเริ่มศึกษา ถ้าเรียก ตามคำที่ใช้ในการศึกษาทุกวันนี้ ชั้นปฐมศึกษาเรียนต่อครูผู้หญิงในพระราชวังเหมือนกันทั้งพระองค์ ชายและพระองค์หญิง พอชั้นษาได้ 3 ขวบ ก็ตั้งตนเรียนหนังสือไทยไปจนชั้นชาราวั 7 ขวบ จึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น ถึงชั้นมัธยมศึกษาการเล่าเรียนของพระองค์ชายกับพระองค์หญิง

เริ่มแยกกัน พระองค์ชายเรียนต่อครูผู้ชาย พระองค์หญิงเรียนต่อครูผู้หญิง เพราะวิชาที่เรียน
 ตอนนี้ผิดกัน พระองค์ชายเริ่มเรียนภาษามคธ พระองค์หญิงก็เริ่มฝึกหัดการเรือน แต่ง
 เรียนภาษาไทยด้วยอ่านหนังสือเรื่องต่าง ๆ เหมือนกันทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง การ
 ฝึกหัดกริยามารยาทก็กวัดกันตั้งแต่นั้นนี้ เขตของการเรียนชั้นมัธยมภาคต้นไปจนถึงโสกันต์
 (พระองค์ชายพระชันษา 13 ปี พระองค์หญิง พระชันษา 11 ปี) แต่ชั้นเรียนวิชาชั้นมัธยมปลาย
 คือ พระองค์ชายทรงผนวชเป็นสามเณร เรียนพระธรรมกับฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย (Discipline)
 และเริ่มเรียนศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัยยาศัย ทรงผนวชอยู่พรรษาหนึ่งบ้าง กว่านั้น
 บ้างจึงลาผนวช (ที่ทรงผนวชอยู่จนอุปสมบทเป็นพระภิกษุมีน้อย) เมื่อลาผนวชแล้วต้องออกมาอยู่
 นอกพระราชวัง แล้วเรียนวิชาเฉพาะอย่างแต่ขึ้นมา การเรียนเฉพาะวิชาสมัยนั้นอาศัยไปฝึกอยู่
 ในสำนักผู้เชี่ยวชาญด้วยยังไม่มีโรงเรียน แต่วิชารัฐประศาสตร์และราชประเพณีนั้น เจ้านายได้
 เปรียบคนจำพวกอื่น เพราะมีตำแหน่งเข้าเฝ้าในท้องพระโรง ได้เรียนด้วย ได้ฟังคดีที่เจ้า
 หน้าที่กราบบังคมทูล และที่พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการมาแต่ยังเยาว์วัย การศึกษาชั้นนี้ตลอด
 เวลา รวม 6 ปี จนพระชันษาได้ 21 ปี ถึงเขตอุดมศึกษาทรงผนวชอีกครั้งหนึ่งเป็นพระภิกษุ
 ศึกษาพระธรรมวินัยกับทั้งวิชาอาคมชั้นสูงซักซ้อมให้เชี่ยวชาญเปรียบเหมือนอย่างเข้ามหาวิทยาลัย
 เมื่อลาผนวชก็เป็นสำเร็จการศึกษา สามารถรับราชการได้แต่ขึ้นไป ส่วนเจ้านายพระองค์
 หญิงนั้น ตั้งแต่โสกันต์แล้วก็ทรงศึกษาวิชาความรู้ชั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ นับตั้งแต่ศึกษาศีลธรรม
 และฝึกหัดวิชาการเรียน และเริ่มเรียนวิชาเฉพาะประเภทอันชอบพระอัยยาศัยสืบเนื่องไป
 จนอำนวยการต่าง ๆ ในหน้าที่ของชัตติยานารีได้โดยลำพังพระองค์

จะเห็นได้ว่าแม้แต่การศึกษาของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระเจ้าลูกเธอก็ยัง
 มีการศึกษาเล่าเรียนจริงศึกษาที่อยู่ในรูปของประเพณีการบวชเรียน ในพระองค์ชาย การกวัดกัน
 ฝึกหัดวินัยและกริยามารยาทในพระองค์หญิง ทั้งยังศึกษาศีลธรรมโดยตรงอีกด้วยนอกเหนือไปจาก
 ศึกษาวิชาการอื่น ๆ

การวัดและการประเมินผล

จากการที่ครูได้ต่อหนังสือให้นักเรียนได้อ่านเขียนและท่องบัน ครูจะต้องทำการสอบทาน
 ความรู้นั้นทุกครั้ง ก่อนที่จะต่อบทเรียนให้ใหม่ แสดงว่าครูผู้สอนเป็นผู้ทำการวัดผลด้วยตนเอง
 และการศึกษาในวัดประสบความสำเร็จมากน้อยแค่ไหน วุฒิชัย มูลศิลป์ (2512 : 26-27)

ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า สังฆราชปาลเลกซ์ (Monseigneur Pallegoix) ได้กล่าวว่า "จากจำนวนเด็ก 100 คน ที่อยู่วัดมาตั้ง 8 ถึง 10 ปี จะมีอยู่ราวสัก 20 คนเท่านั้น ที่อ่านหนังสือออก และสัก 10 คนเท่านั้นที่เขียนหนังสือได้ด้วย เมื่อพ้นจากวัดไปแล้ว" ส่วนพระยาอนุমানราชชน ได้กล่าวไว้ในชีวิตชาวไทยสมัยก่อน ตอนหนึ่งว่า "เด็กชายลูกชาวบ้าน ซึ่งมีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือที่วัด โดยมากรู้หนังสือเพียงอ่านออกเขียนได้อย่างวู ๆ ปลา ๆ เท่านั้น ใช้การอะไรในเรื่องหนังสือไม่มีใครได้" ดังนั้นในแง่ของคุณภาพทางหนังสือ การศึกษาในวัดได้รับความสำเร็จน้อยมาก เนื่องจากข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ ความรู้และความตั้งใจของพระที่สอน ความตั้งใจของเด็กที่เรียน ความจำเป็นในการใช้ชีวิต หนังสือที่ได้เล่าเรียน เวลาที่ใช้ในการเรียน สิ่งที่จะให้อ่านด้วยเหตุว่าพระที่สอนมีความรู้ที่น้อยกว่าที่มีความรู้มาก พระอาจตั้งใจสอนแต่คงไม่ทุ่มเทเวลาให้เหมือนที่ครูสอนนักเรียนในปัจจุบัน และเด็กย่อมสนใจเล่นมากกว่าเรียน ฯลฯ เพราะฉะนั้นศิษย์วัดจึงมีความรู้ที่อ่านออกเขียนได้น้อย และเมื่อโตขึ้นจึงหาผู้รู้หนังสือได้น้อย ดังปรากฏในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาใน พ.ศ. 2401 ว่า "ผู้ที่อ่านคัมภีร์คฤศตานั้นน้อยตัว ดังจะอ่านได้ก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าที่ไม่รู้ คนไพร่ในประเทศบ้านนอก หนังสือก็อ่านไม่ออก"

เกี่ยวกับคุณภาพของการศึกษาในวัดนั้น พินาคา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2529 : 68) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการอ่านออกเขียนได้ของสามัญชนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ การขาดแคลนหนังสือสำหรับฝึกอ่านให้แตกฉานหลังจากเรียนอักษรวิธที่วัดมาแล้ว ด้วยเหตุที่เสฐียรโกเศศสรุปว่าหนังสือที่ชาวบ้านอ่านออกเขียนได้ จึงเป็นหนังสือที่แม่กงสะกด ก. แม่กน สะกด น. ฯลฯ และไม่ใครมีเครื่องหมายวรรณยุกต์อักษรระดับเสียง หรือถ้ามีก็ใส่ผิด ๆ ถูก ๆ เป็นเรื่องอ่านเขียนอย่างง่าย ๆ ถ้าไม่เข้าใจก็อ่าน "เดา" ดังนั้นในเมื่อ ไม่มี "ความให้เดา" การอ่านแบบ "เดาความ" ที่ได้มาจากวัดก็ยิ่งเลอะเลือนจนกลายเป็นอ่านเขียนไม่ได้ในที่สุด

แต่ถ้าพิจารณาในด้านคุณภาพของจิตใจแล้วจะเห็นได้ว่า การศึกษาริชศึกษาตอนเช้า ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้คงเป็นเพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจนนับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย การปลูกฝังค่านิยมพื้นฐานและคุณธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนานั้น สถาบันครอบครัว สถาบันพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ต่างให้ความ

ร่วมมือกันเป็นอย่างดีจนก่อให้เกิดลักษณะนิสัยใจคอที่เป็นลักษณะเฉพาะของคนไทยโดยทั่วไป
 ดังที่ สังฆราช ปาลเลอกัวซ์ ได้เขียนไว้ในบันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม (เพียงฤทัย วาสนุมา
 แปล 2524 : 15) ความตอนหนึ่งว่า "ชาวสยามมีนิสัยอ่อนโยน สุภาพต่อกันและกันอย่างมา
 เขาเป็นคนที่เคารพเชื่อฟังและยอมอยู่ใต้อำนาจ การฆาตกรรมไม่ค่อยจะมีในประเทศนี้ โทษ
 ประหารชีวิตมีขึ้นเพียงแก้ไขตัดสินคดีประทุษร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น โทษสำหรับคดี
 ใหญ่ ๆ ก็คือ ถูกตัดสินให้ตัดท่อน้ำเลี้ยงช้าง ของพระเจ้าแผ่นดินตลอดชีวิต"

สรุปสภาพการจัดการศึกษาเจริญศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สรุปสภาพการจัดการศึกษาเจริญศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นเป็นไปในทำนอง
 เดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา จะเห็นได้ว่าบทบาทของวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงเป็น
 สถาบันสำคัญในการให้การศึกษาแก่คนไทยทุกระดับชั้น จุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน เนื้อ-
 หาสาระ แบบเรียนและกระบวนการเรียนการสอน ส่วนใหญ่ยังคงเป็นแบบเดียวกับสมัยกรุง-
 ศรีอยุธยา ต่างกันตรงที่ความมุ่งหมายของการศึกษาเจริญศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 นอกจากจะเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา และการปลูกฝังศีลธรรมจรรยาโดยอิงหลักธรรมใน
 พระพุทธศาสนาแล้ว ยังมุ่งรับใช้บ้านเมืองด้วยการรับราชการตามสถานภาพทางสังคมของแต่ละ
 บุคคลอีกด้วย การเรียนรู้หลักจริยธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติอันดีงามสำหรับบุคคลในสังคมรัตน-
 โกสินทร์ตอนต้น นอกจากจะได้ศึกษาโดยตรงจากวัดแล้ว ยังสามารถศึกษาได้จากวรรณกรรม
 ต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในขณะนั้น ด้วยแก่นและเนื้อหาสาระของการเขียนวรรณกรรม
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเรื่องราวที่ชี้ให้เห็นถึงบาปบุญคุณโทษ ดังนั้นในเรื่องของเนื้อหาวิชา
 จึงเป็นเรื่องราวของพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอนและการอบรมศีลธรรมจรรยา กริยามารยาท
 ตลอดจนข้อพึงปฏิบัติต่าง ๆ ที่ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข ควบคู่ไปกับการศึกษา
 วิชาการต่าง ๆ การเรียนการสอนยังคงใช้วิธีการท่องหนังสือเป็นรายบุคคล ตามความสามารถ
 และสติปัญญาของผู้เรียนและความรู้ของครูผู้สอน แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ได้มีวิธีการเล่าเรียน
 ด้วยการฟัง การคิด การถาม การเขียน เพิ่มขึ้นอีก นับได้ว่าเป็นวิธีการใหม่แตกต่างจาก
 เน้นความสามารถในการท่องจำตั้งแต่ก่อนเพียงอย่างเดียว ครูผู้สอนยังคงเป็นผู้ทำการวัดผล
 และประเมินผลด้วยตนเองก่อนขึ้นบทเรียนใหม่ทุกครั้ง ถ้าพิจารณาในแง่ของคุณภาพทางหนังสือ
 การศึกษาในวัดได้รับความสำเร็จน้อยมาก แต่กลับประสบผลสำเร็จในด้านคุณภาพของจิตใจ
 กล่าวคือคนไทยโดยทั่วไปมีนิสัยใจคอเยือกเย็น สุภาพอ่อนโยน รักความสงบ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
 สังคมสงบสุขร่มเย็น

สรุปสภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสังคมไทยโบราณ

จะเห็นได้ว่าสภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในสังคมไทยโบราณ คือตั้งแต่สมัยกรุง-
สุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดเป็นสถาบันการศึกษาที่
สำคัญที่สุด โดยพ่อแม่จะนำบุตรไปฝากเป็นศิษย์พระรับใช้ปรนนิบัติและศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่าน
หนังสือ เพราะพระสงฆ์เป็นบุคคลกลุ่มเดียวที่ทรงคุณความรู้ นอกจากพระจะเป็นผู้ให้ความรู้
ทางด้านการศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่านหนังสือแล้ว พระยังเป็นผู้สั่งสอนอบรมบ่มนิสัย ฝึกหัดกริยามารยาท
และปลูกฝังค่านิยมพื้นฐานของสังคมซึ่งมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาให้แก่เด็กและประชาชน
ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นในระดับการศึกษาอักษรวิธเบื้องต้น การบวชเรียน หรือการเทศน์
ดังนั้นการศึกษาจริยศึกษาจึงมีพื้นฐานจากวัดเป็นสำคัญ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้จัดการดูแลการศึกษา
และมีพระมหากษัตริย์ ขุนนาง ประชาชนเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์โดยผ่านทางพระสงฆ์ด้วยการให้
การอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์สามเณรด้วยวิธีการต่าง ๆ

การศึกษาเล่าเรียนในวัด มีลักษณะที่ไม่เป็นระบบแบบแผนเดียวกัน ขึ้นอยู่กับความ
รู้ของพระผู้สอน ความตั้งใจและสติปัญญาความสามารถของผู้เรียน ตลอดจนสถานที่ตั้งของวัด
ถ้าเป็นวัดที่อยู่ในที่ชุมชนก็จะมีพระที่มีความรู้ไปประจำอยู่ การศึกษาแบบโบราณเน้นในด้าน
พุทธศึกษาและจริยศึกษา มุ่งให้อ่านออกเขียนได้ เรียนเลข ศิลปกรรมและพุทธศาสตร์ ควบคู่
ไปกับการเรียนวิชาการต่างๆ การศึกษาด้านอักษรวิธจะเป็นปัจจัยสู่การศึกษาชั้นสูงสำหรับบุคคล
ชั้นนำ แต่สามัญชนนั้นเรียนรู้เพื่อเตรียมการสำหรับการอุปสมบท เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษา
พระพุทธศาสนามากกว่าจะใช้ในการประกอบอาชีพ การอบรมสั่งสอนด้วยจริยธรรมเป็นเรื่อง
สำคัญและจริงจังมากสำหรับสังคมไทยโบราณ โดยถือว่าเป็นหลักและแนวทางในการครองชีวิต
ที่ดี การอบรมด้านศีลธรรมจรรยาจึงเป็นเป้าหมายที่สำคัญในสังคมไทย มีอยู่ในระบบการศึกษา
ตั้งแต่สมัยโบราณ ด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนา ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ความ
ไม่จำเป็นในการใช้ภาษาหนังสือ จึงทำให้การศึกษาแบบโบราณเน้นในเรื่องคุณธรรมมากกว่า
ภาษาหนังสือ จุดประสงค์ของการศึกษาจริยศึกษาในสมัยโบราณจึงเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา
อบรมศีลธรรมจรรยา เพื่อเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่สงบสุขและรับใช้ประเทศชาติบ้าน
เมืองด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เนื้อหาวิชาจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาและการนำหลักธรรม
คำสอนมาใช้ในชีวิตประจำวัน ควบคู่ไปกับการเรียนวิชาการอื่น ๆ ไม่มีอัตราเวลาเรียนและ
รูปแบบการเรียนการสอน การวัดและการประเมินผลที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความรู้ของพระและ
ความตั้งใจประกอบกับสติปัญญาความสามารถของผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งเราอาจสรุปสภาพการจัด
การศึกษาจริยศึกษาในสังคมไทยโบราณในรูปของตารางได้ดังนี้

สมัย	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
กรุงสุโขทัย	เพื่อให้ประชาชนมีความประพฤติดี มีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และการกระทำต่าง ๆ	เป็นการศึกษาวิชาการต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการสอนจริยศึกษา โดยใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปลูกฝังจริยธรรม	เป็นการศึกษาตลอดชีวิต ต่อเนื่อง ผูกพันกับการดำรงชีวิตของประชาชนโดยตลอด จึงไม่สามารถสรุปอัตราเวลาเรียนให้ชัดเจนแน่นอนลงไปได้	เน้นหนักในทางปฏิบัติ การสอนอ่าน เขียน ท่องจำ และแปลหลักธรรมคำสอนในพระไตรปิฎก การอบรม สั่งสอน การทำกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา	ไม่ปรากฏหลักฐาน
กรุงศรีอยุธยา	เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาและปลูกฝังจริยธรรมโดยยึดหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และยังเป็นการสนองคุณชาติบ้านเมือง ด้วยการถวายตัวรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน	เป็นการศึกษาเนื้อหาทางพระพุทธศาสนา และการอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา กริยามารยาท ควบคู่ไปกับการสอนวิชาการต่าง ๆ	ไม่มีการกำหนดอัตราเวลาเรียนที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับพระผู้สอนและความสามารถของผู้เรียนเป็นหลัก	วัดเป็นสถานศึกษาที่สำคัญที่สุด เป็นแหล่งอบรมความรู้ และจริยธรรมให้แก่กุลบุตร โดยพระสงฆ์เป็นผู้สอนความรู้ ทั้งด้านหลักธรรมและวิชาหนังสือ พร้อมกับทำการอบรมกริยามารยาท โดยสอนเป็นรายบุคคล ใช้หนังสือจินตามณีเป็นแบบเรียนหลัก และหนังสือวรรณคดีต่าง ๆ	พระสงฆ์ผู้เป็นครูสอน จะทำการวัดและประเมินผลด้วยตนเองทุกครั้ง ก่อนมีการสอนบทเรียนใหม่ และกระทำการวัดการประเมินผลเป็นรายบุคคล

สมัย	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
กรุงธนบุรี	ไม่ปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวในเรื่องการศึกษาแต่อย่างใด คงเป็นแบบเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา				
กรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น	เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา และปลูกฝังศีลธรรมจรรยา โดยอิงหลักธรรมในพระพุทธ- ศาสนา มุ่งรับใช้บ้านเมืองด้วย การรับราชการตามสถานภาพ ทางสังคม	เป็นเรื่องราวของ พระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอน และการอบรมศีลธรรม จรรยา กิริยามารยาท ควบคู่ไปกับการศึกษา วิชาการต่าง ๆ	ไม่มีการกำหนด อัตราเวลาเรียน ที่แน่นอน ขึ้นอยู่ กับพระผู้สอนและ ความสามารถ ของผู้เรียนเป็น หลัก	สอนเป็นรายบุคคล แยกสอนเป็นวิชา ไม่มี ความสัมพันธ์ระหว่างวิชา สอนด้วยการอ่าน เขียน ท่องจำ และแปล นอกจากนี้ จะมีหนังสือจินตคณิตแล้ว ยังมีหนังสือประถม ก.กา ปฐมมาลา สุนิณฑกุมาร เสื่อโค จันทโครบ สังข์ทอง สวัสดิรักษา ฯลฯ	พระสงฆ์ผู้สอน ทำการวัดและ ประเมินผลด้วยตนเองทุกครั้ง ก่อนมีการสอนบทเรียนใหม่ โดยทำการวัดการประเมินผล เป็นรายบุคคล